

F.KULAKOĞLU000001AÜ

URARTU KRALLIĞI

FK5/10 TARIHİ VE SANATI

000000000000979

FK5/10

000000000000979

PROF. DR. ALIYAN ÇİLİNGİROĞLU

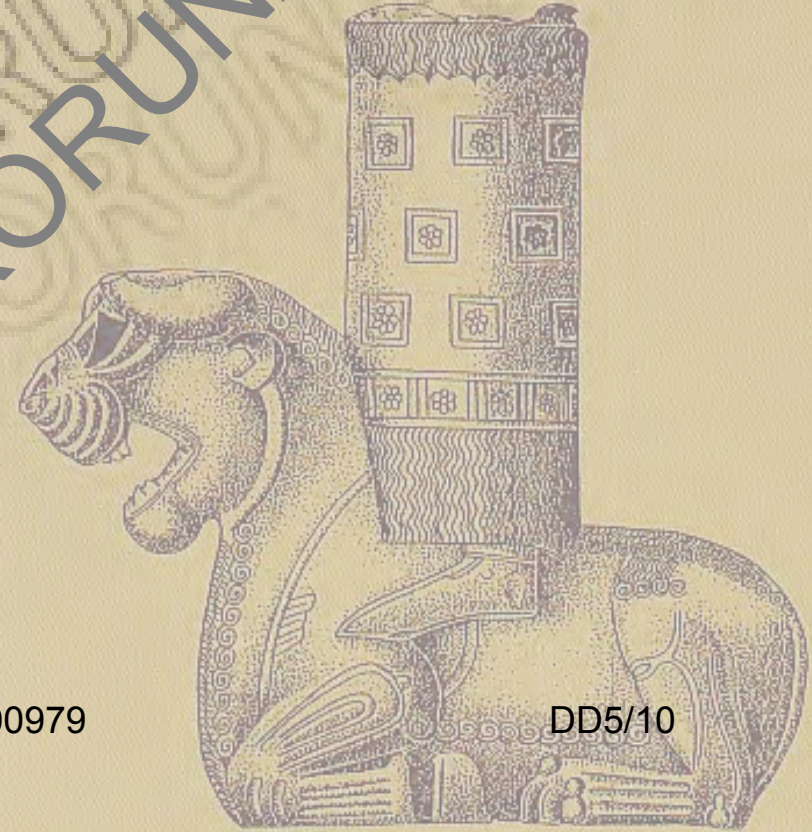
Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir 1997

0000111/28

Urartu Tarihi ve Kültürü

DD5/10

MIRJO SALVINI

DD5/10

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI
İstanbul, 2006

FK5/10

Urartu

Doğu'da Doğuşu

000000000000980

Transformation in the East

Hazırlayanlar / Editors
Kemalettin Köroğlu - Erkan Konyar

DD5/10

FK5/10

000000000000980

DD5/10

YKY

Yapı Kredi Yayınları

00000211/28

1.

- Urartu Araştırmaları
- Urartu Coğrafyası
- Urartu
- Kaleler ve Sur Duvarları
- Tapınaklar
- Saraylar
- Sütunlu Salonlar: Apadanalar
- Kent ve Konut Mimarlığı
- Mezar Mimarlığı
- Ölü Gömme Gelenekleri
- Maden İşçiliği
- Mücevher Sanatı
- Çanak Çömlek
- Heykel ve Kabartma Sanatı
- Taş Kaplar
- Fildişi Sanatı
- Dil ve Yazı
- Din

FK5/10

000000000000981

DD5/10

FK5/10

000000000000981

DD5/10

- **ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANACAK:**
 - URARTU BÖLGESİ HARİTASI
 - ASUR KRALLIĞI LİSTESİ

- **URARTU ARAŞTIRMALARI**
- M.S. 5. yüzyıl: **Koroneli Moses**

- **Semiramis** (Şammuramat

FK5/10

000000000000982

DD5/10

- Urartu kralı **Menua** : "Şamram Kanalı

- Urartu kralı Menua, kanal boyunca kızı **Tarina** için bağlar yaptırdığını söyler.

"... bir kaç yıl içinde tunç kapıları ve güçlü duvarları olan muhteşem yapıları tamamlandı. Kentin içinde farklı renkteki taş bloklarından oluşan ve bazılarında balkonların yer aldığı çok sayıda yapı inşa etti. (Semiramis) Büyük bir maharet ile geniş caddeleri olan kentler planladı. Kentin doğu, kuzey ve güneyindeki dış mahallelerinde çiftlikler, yapraklı ağaçlardan ve meyve ağaçlarından oluşan koyu gölgeli ormanlar bağlar ve bahçeler tesis etti... Etrafını duvarlar ile sararak hiç kimsenin giremeyeceği ve erişemeyeceği korku ve gizemle dolu krali bir saray inşa etti... Ancak bunlar kraliçe Semiramis'in yaptıklarının tümü değildir Semiramis, Ermenistan'ın bir çok yerine üzerlerine yazıtlar kazınan steller dikti..."

FK5/10

000000000000982

DD5/10

- **Erken Dönem araştırmacıları:**

FK5/10

000000000000983

DD5/10

- **1827: Fransız Asya Derneği: Friedrich Eduard Schulz,**

- **1877: Henry Layard, asistanı Hormuzd: Toprakkale kazısı**

- Clayton-Rassam-Dr. Raynolds

- **Dr. R.D. Barnett**

FK5/10

000000000000983

DD5/10

Toprakkale Kazıları:

1898

Lehmann-Haupt ve W. Belck

1911-1920:

I. A. Orbeli

FK5/10

000000000000984

DD5/10

Rus Arkeoloji Derneği:

N.Y. Marr

Silva ve Kirsop Lake

1893, 1939:

Sevan/Gökçe Göl

Karmir-Blur

FK5/10

000000000000984

DD5/10

- **1938: Altıntepe**
- 1956-1957: Charles A. **Burney**
- Bu yıllarda Ekrem Akurgal, Boris Piotrovskii, R.D. Barnett.
- Daha sonraki yıllarda Mirjo Salvini ve M.N. Van Loon gibi bilim adamları Urartu arkeolojisi ve dili konularında çalışmalar yaparak bunları yayınlamışlardır

1959'dan itibaren:

- Tahsin Özgüç: Altıntepe
- Afif Erzen: Çavuştepe, Toprakkale ve Van Kaleleri
- Emin Bilgiç ve Baki Ögün: Kef Kaleleri
- Kemal Balkan: Aznavurtepe ve Giriktepe
- Charles A. Burney: Kayalidere

Aynı yıllarda Ermenistan'da:

- Karmir-Blur, Arin-Berd ve Armavir-Blur

Kuzeybatı İran topraklarında:

- **W. Kleiss: Bastam**
- **Robert Dyson: Hasanlu**
- **Oscar White Muscarella: Kalatkar ve Agrap Tepe**

FK5/10

000000000000986

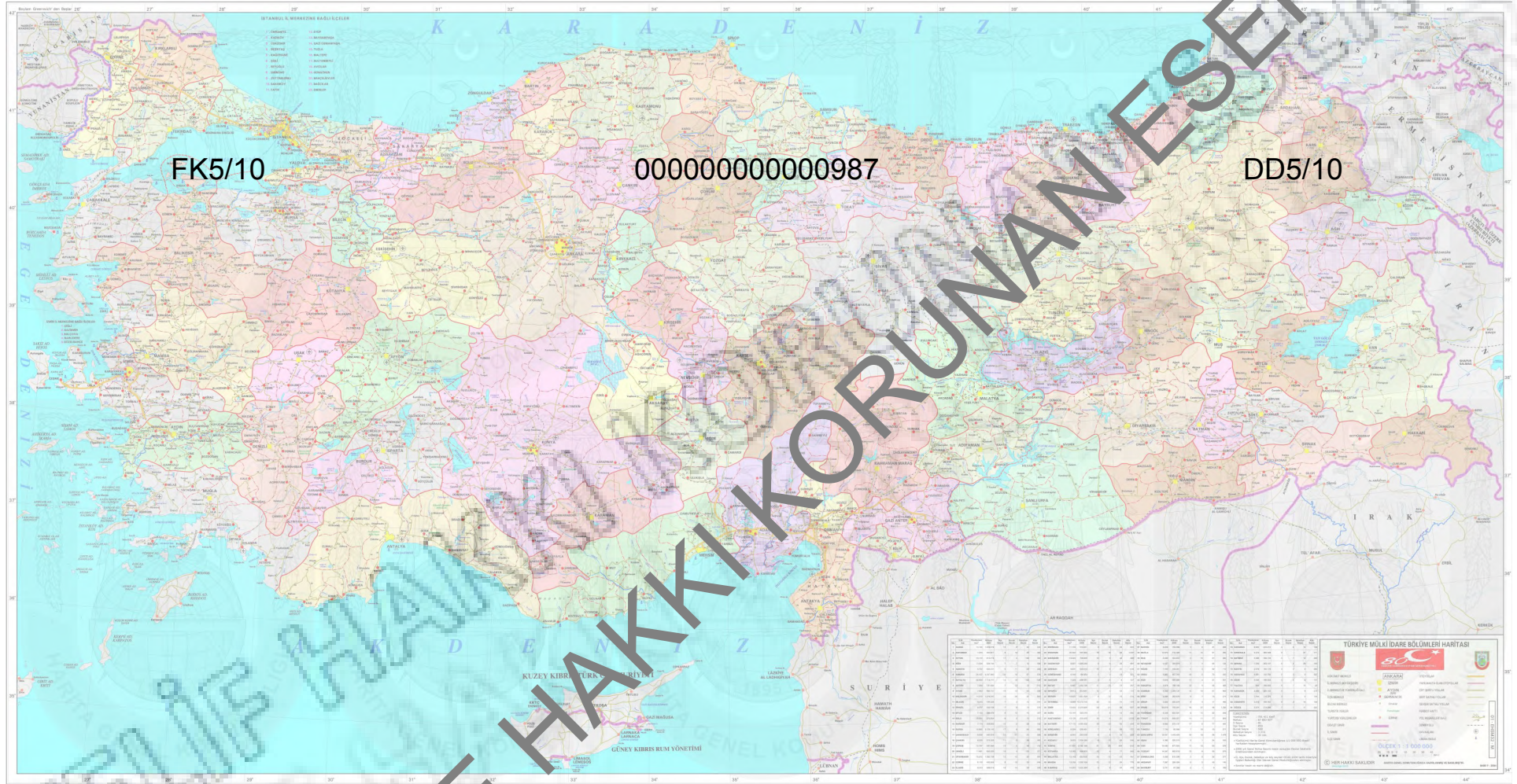
DD5/10

FK5/10

000000000000986

DD5/10

FK5/10

000000000000987

DD5/10

FK5/10

000000000000987

DD5/10

FK5/10

000000000000988

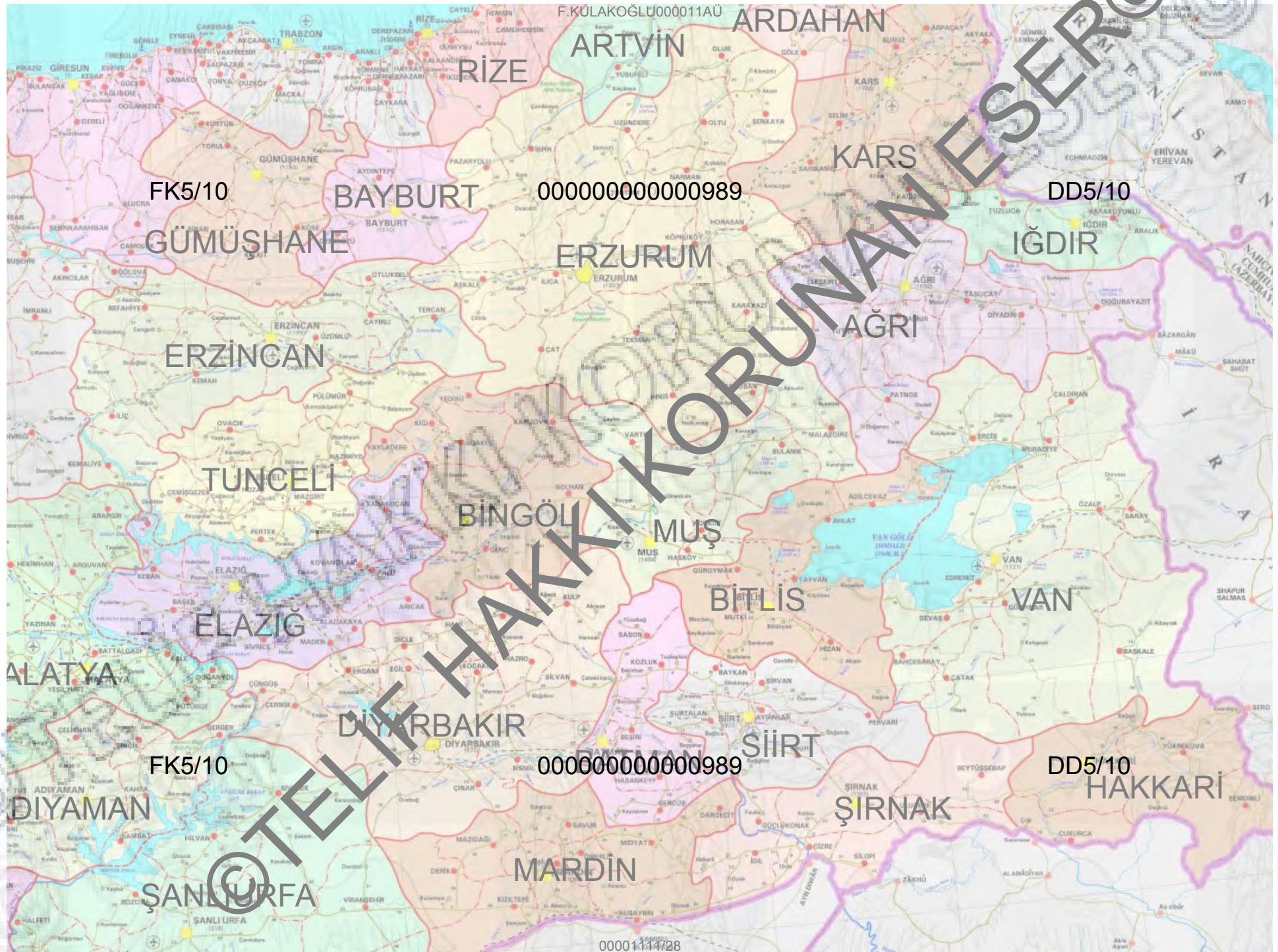
DD5/10

FK5/10

000000000000988

DD5/10

FK5/10

000000000000989

DD5/10

GÜMÜŞHANE

ERZURUM

İĞDIR

ERZİNCAN

AĞRI

TUNCELİ

BİNGÖLÜ

MUŞ

BITLİS

VAN

ELAZIĞ

ALATYA

DIYARBAKIR

SIİRT

DD5/10

HAKKARİ

FK5/10

000000000000989

DIYAMAN

ŞANLIURFA

MARDİN

ŞIRNAK

00001144728

F.KULAKOĞLU000012AÜ

FK5/10

000000000000990

DD5/10

FK5/10

000000000000990

DD5/10

I R A K

00001211/28

© TELİF HAKKI KORUNAN ESER ©

1.

FK5/10

000000000000991

DD5/10

FK5/10

000000000000991

DD5/10

TELEFON HAKKINDA KURULAN ESER

FK5/10

000000000000992

DD5/10

FK5/10

000000000000992

DD5/10

FK5/10

000000000000993

DD5/10

FK5/10

000000000000993

DD5/10

© TELİF HAKKI KORUNAN ESER ©

1.

FK5/10

000000000000994

DD5/10

FK5/10

000000000000994

DD5/10

00001611/28

© TELİF HAKKINI KORUNAN ESER ©

FK5/10

000000000000995

DD5/10

FK5/10

000000000000995

DD5/10

00001711/28

1.

FK5/10

000000000000996

DD5/10

FK5/10

000000000000996

DD5/10

FK5/10

000000000000997

DD5/10

FK5/10

000000000000997

DD5/10

TEKLİF HAKKINDA BİLGİ ALINMALI
KURUMUNAN ESER

1.

FK5/10

0000000000000998

DD5/10

FK5/10

0000000000000998

DD5/10

1.

©

TELEFON

HAKKIKORUNANESER

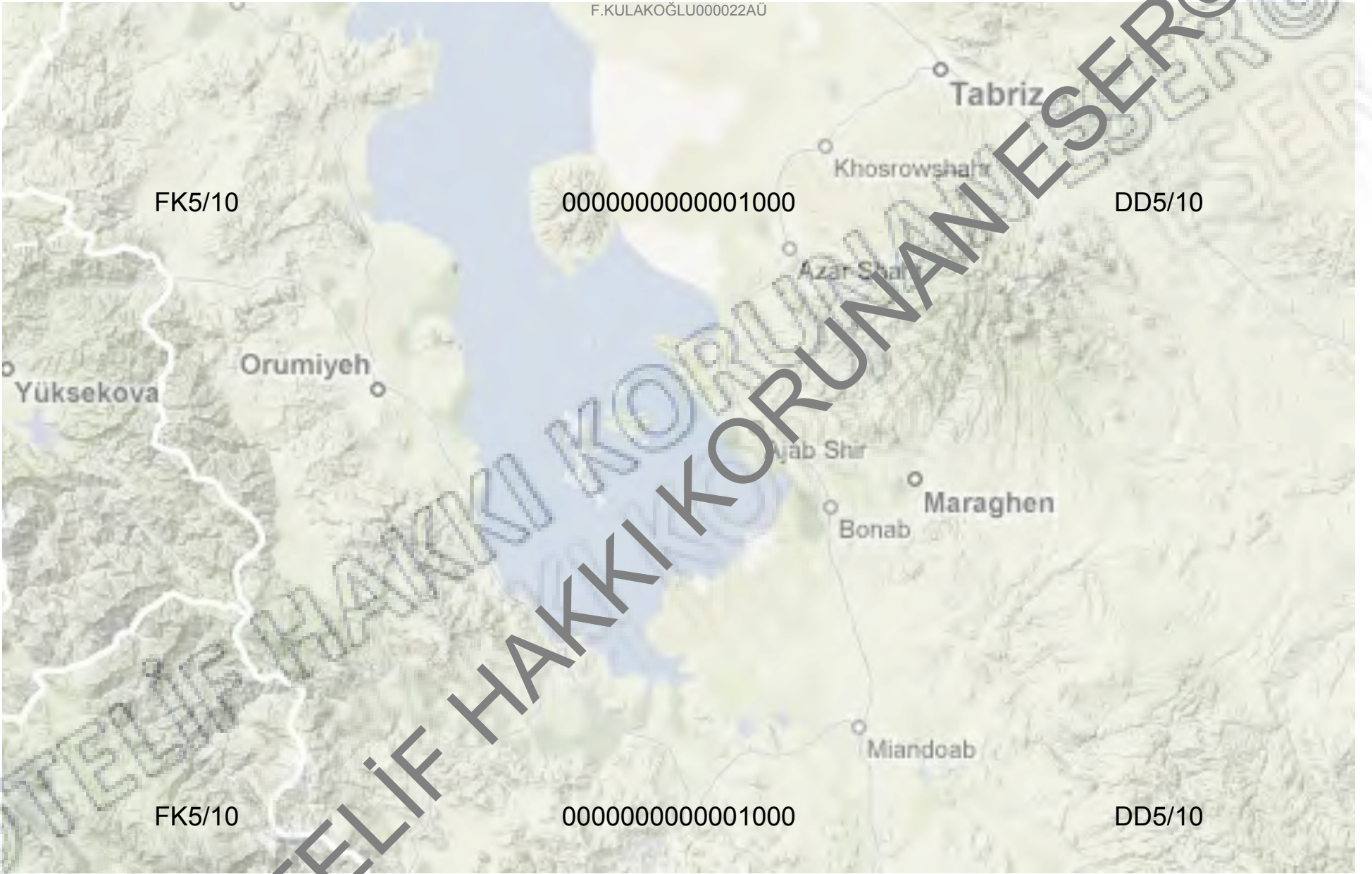
©

©

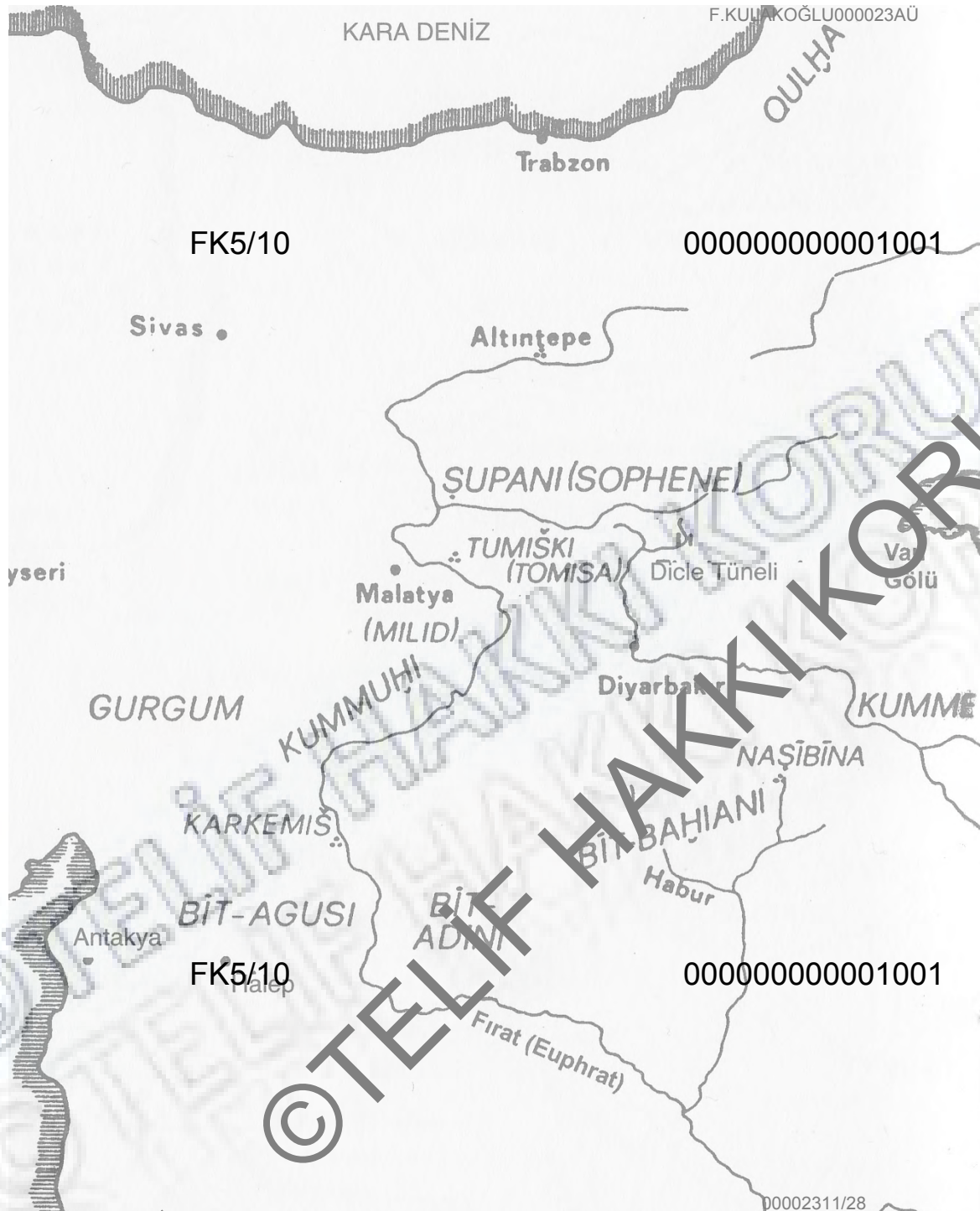
00002011/28

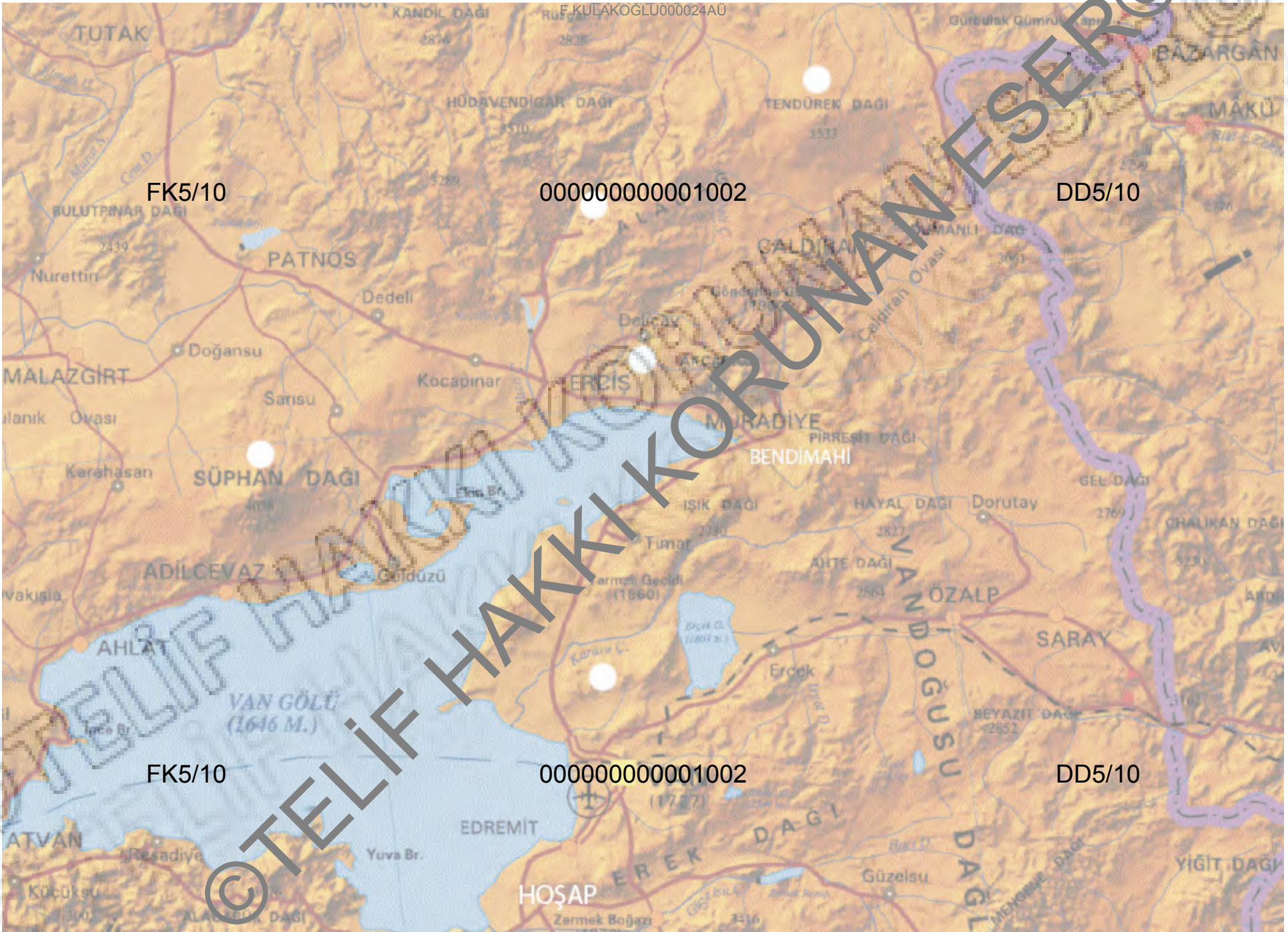

1.

1.

1.

FK5/10

000000000001004

DD5/10

FK5/10

000000000001004

DD5/10

1.

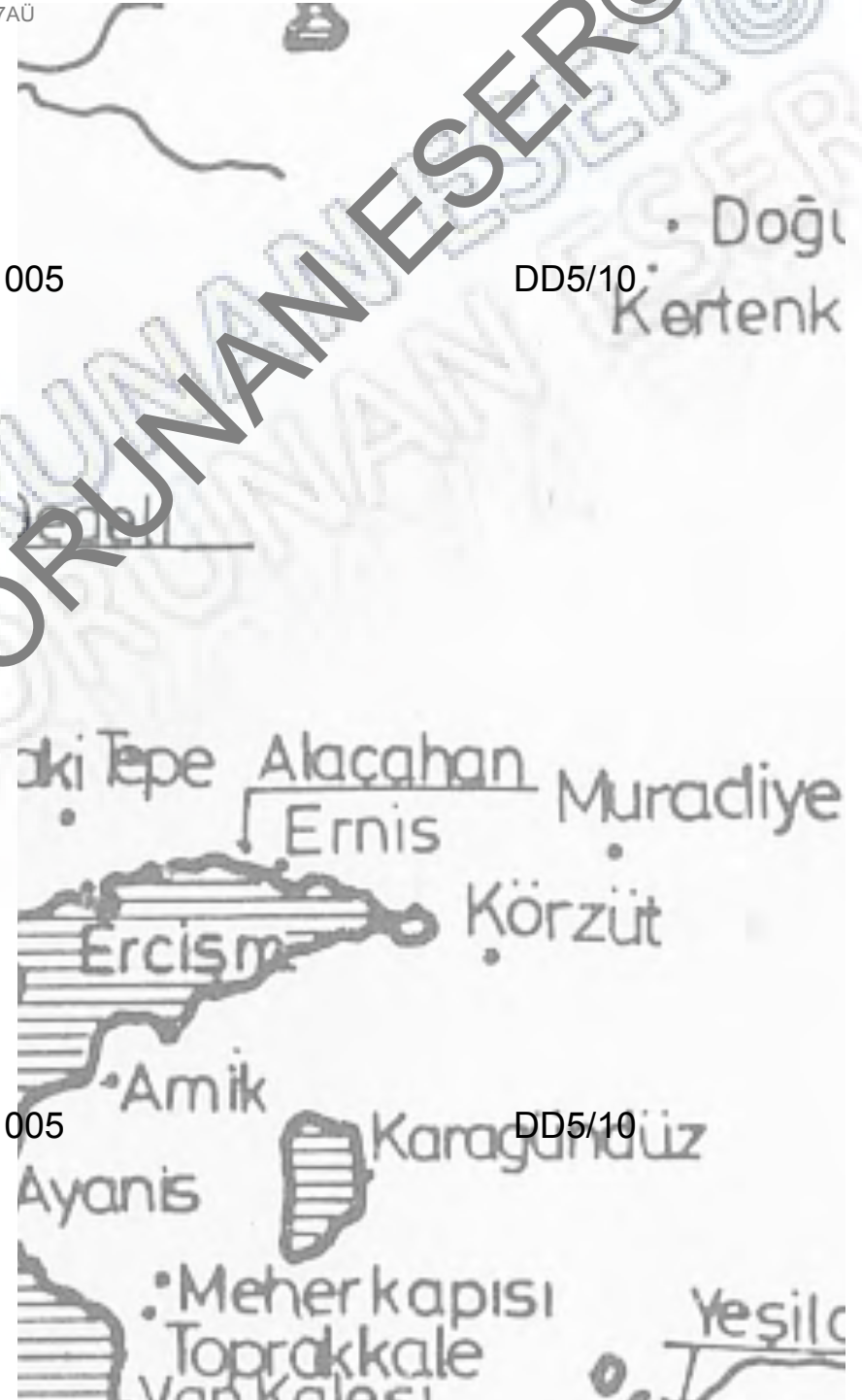

FK5/10

000000000001005

FK5/10

000000000001005

DD5/10

DD5/10

1.

Doğu Anadolu'nun sergilediği coğrafi koşullar, çok sınırlı tarımsal faaliyetlere, küçük ve genellikle büyük baş hayvan yetiştirmeye olanak sağlamaktadır. Bu durum Urartu'nun yaşadığı yıllar için de pek farklı olmamıştır. Yüksek dağların tarım alanlarını birbirinden kopartması, bu alanlar arasında bağlantının çok sınırlı oluşu veya hayvan beslemek için yüksek yaylalara çıkmak zorunda kalınması, bir başka tanımla, **Urartu halklarının içinde yaşadıkları bu olumsuz coğrafi koşullar**, bir çelişki gibi görünse de, onların varlıklarının temel dayanağı olmuştur. Sulanabilen arazilerin çok sınırlı oluşu, Urartu yönetimini yapay sulama sistemleri yaratmağa zorlamış ve özellikle Van Gölü ve çevresinde, **Yakındoğu'nun en gelişmiş sulama yöntemlerinin uygulanması sağlanmıştır**. Bu bölgelerde yapılan yapay göller, sulama barajları ve bu barajlardan veya kerhiz gibi çeşitli kaynaklardan temin edilen sular, yapay kanallar ile sulanması gerekli ovalara taşınabilmişlerdir. Böylece doğanın sunduğu olumsuzluklar, bir ölçüde ortadan kaldırılmış ve Urartu ekonomisi için yaşamsal olan tarımsal faaliyetler yürütülebilmiştir!

Tarım alanlarının birbirinden kopuk ve etrafı dağlar ile çevrili alanlarda yer alması her bir alanın **bağımsız bir ekonomi** gelişmesinde yardımcı olmuştur. Ovayı koruyan kale veya kalelerin bir kısmının düşman eline geçmesi, genel Urartu ekonomisi üzerinde pek fazla etkili olmamış, düşman eline geçmeyen veya düşmanın saldırmadığı alanlarda tarımsal ve hayvansal faaliyetler devam edebilmiş ve Urartu'nun genel ekonomik yapısının sürdürülebilmesini sağlamıştır. Krallık topraklarının çok farklı yerlerinde ve çok farklı büyüklükteki bu alanların tümünün düşmanın eline geçmesi mümkün olmadığından, Urartu istiladan hemen sonra kendini toplayabilmiş ve istilanın yaralarını kısa süre içinde sarabilmiştir. Bu tarımsal ceplerde inşa edilen kaleler, ülke tarımsal üretiminin farklı noktalarda depolanabilmesini ve sonuçta tümünün bir düşman saldırısı ile yağma edilmesini önlemiş olmalıdır.

Urartu nüfusunun tümünün tarım ile uğraşmadığı kesindir. **Hayvancılık** ülke ekonomisinde çok önemli bir paya sahip olmalıdır. Bu durumu tanrılara sunulan kurban listelerinde belirtilen kurbanlık hayvan sayılarından anlamak da mümkündür. Halk topluluklarının bir bölümü yarı göçebe olarak yaşamlarını sürdürmüş olmalıdır. Bugün bile hala varlığını sürdüren yazlak ve kışlaklardaki dönüşümlü yaşam, Urartu için de var olmalıdır.

Alçak ovalarda kış aylarını geçiren hayvan otlatıcıları için bir düşman tehlikesi söz konusu değildir. Askeri seferlerin sadece yaz aylarında, geçit ve yolların karla kaplı olmadığı bir mevsimde yapılabilmiş olması Urartu hayvancılık ekonomisinin sigortası olmalıdır. Sefer mevsimi içinde hayvan sürülerinin büyük bölümü Asur ordusunun ulaşamayacağı yüksek yaylalardaki meralara çekilmiş olmalıdır. Böylece yarı göçebe yaşamın gerekli kıldığı yaşam tarzı gerçekleşmiş ve daha da önemlisi zengin hayvan sürüleri Asur ordusunun yağma hareketinden büyük ölçüde kurtulabilmiştir. Bazı Asur betimlemelerinde çeşitli hayvanların ganimet olarak alınmasının gösterilmesi ne karşın, Asur yazıtlarında Urartu topraklarından çok miktarda hayvanın ganimet olarak alındığına ait fazla bilgi yoktur. Halbuki Urartu yazıtları sefer düzenlenen ülkelerden ele geçirilen ve Urartu'ya götürülen binlerce küçük ve büyük baş hayvandan söz etmektedir. Belki de bu eksikliği kapatmak içindir ki; bazı Asur kabartmaları üzerinde ve yazıtlarında, ağaçları yakarak doğal çevreye verilmek istenen zarar özellikle vurgulanmıştır.

FK5/10

00000000001007

DD5/10

FK5/10

000000000001008

DD5/10

FK5/10

000000000001008

DD5/10

Resim 1 - Hoşap Kalesinden güneye giden yot

F.KULAKOĞLU000031AÜ

FK5/10

000000000001009

DD5/10

FK5/10

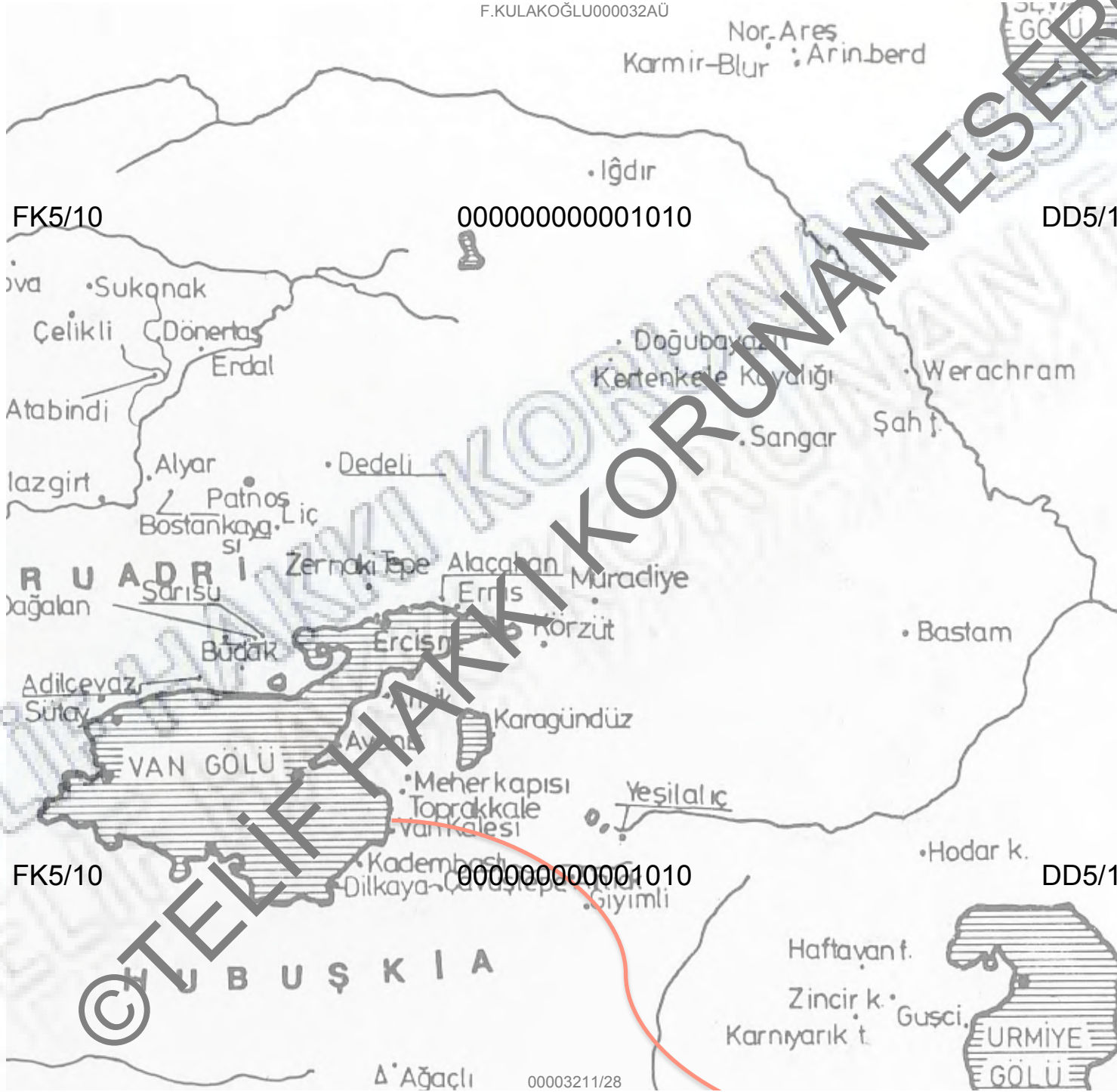
000000000001009

DD5/10

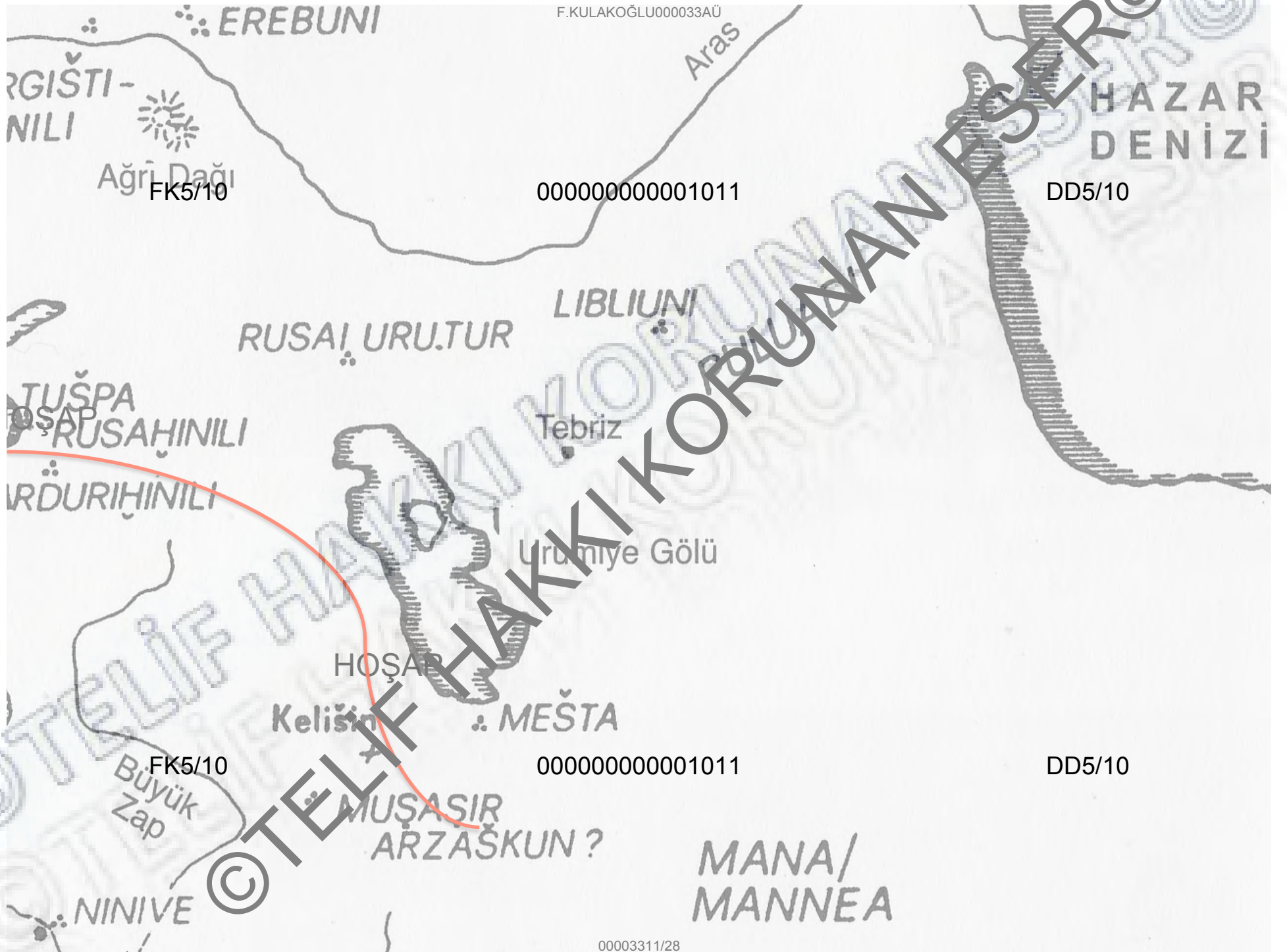
Resim 2 - Bingöl Dağları'nın üzerinde Urartu yolu

1.

Nor. Ares.
Karmir-Blur • Arin-berd

1.

©

TELEF HAKKI KORUNAN ESER

©

©

F.KULAKOĞLU000033AÜ

000000000001011

DD5/10

000000000001011

DD5/10

00003311/28

FK5/10

FK5/10

FK5/10

000000000001012

DD5/10

FK5/10

000000000001012

DD5/10

F.KULAKOĞLU000035AÜ

Amik

Karagündüz

FK5/10

000000000001013

DD5/10

Ayanis

Meher kapısı

Toprakkale

Van Kalesi

Kadembası

Dilkaya

Cavustepe

Ahık

Giyimli

FK5/10

000000000001013

DD5/10

Hafta

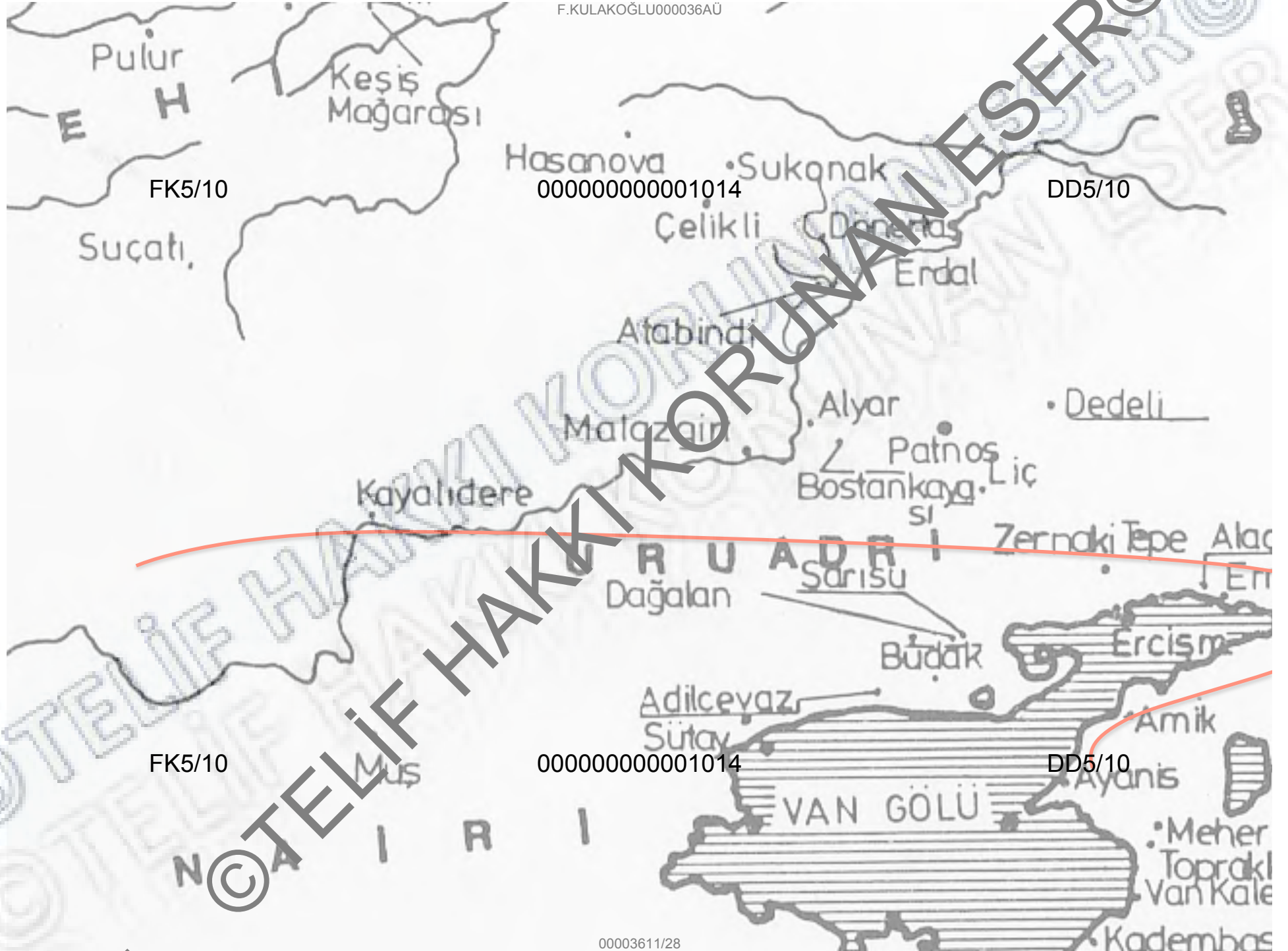
Zinci

Karnıyarık

Ağaçlı

00003511/28

1.

FK5/10

000000000001014

DD5/10

FK5/10

000000000001014

DD5/10

F.KULAKOĞLU000037AÜ

FK5/10

000000000001015

DD5/10

Nor. Ares
Karmir-Blur Arin.berd

FK5/10

000000000001015

DD5/10

00003714/28

E T I

F.KULAKOĞLU000038AÜ

Nor. Ares
Karmir-Blur ; Afın.berd

FK5/10

000000000001016

DD5/10

•İğdır

Sukonak

li Dönertas
Erdal

•Doğubayazıt
Kertenkele Kayalığı

•Werachr

di

Şah f.

•Alyar

•Dedeli

•Sangar

Patnos
Bostankaya

Zernaki Tepe Alacahan
Ernis Muradiye

ADRI
Sarısı

Budak

Erciş

Körzüt

•Bastam

YAZ

FK5/10

000000000001016

DD5/10

Arnik

Karagündüz

VAN GÖLÜ

•Meher kapısı
Toprakkale
Van Kalesi

Yeşilalıc

•Hodar k.

•Kademhası

00003811/28

TELETİP HAKKI KORUNAN ESER

1.

Yukarıda kısaca özetlenen yolların yılın her mevsiminde açık olduğunu düşünmemek gerekir. Van'dan, Krallığın hemen her yönüne giden yollar kış ayları boyunca karla kaplı olmalıdır. Kış aylarında bazı önemli merkezler arasındaki iletişimin nasıl sağlandığı bilinmemektedir.

FK5/10

000000000001017

DD5/10

Önemli merkezler ile başkent Tuşpa arasında kış nedeniyle tüm ilişkilerin birkaç aylık bir dönem için kesildiğini düşünmek zordur. Bu iletişimin bir şekilde sağlanmış olması gereklidir. **Van Gölünün** bu iletişimin sağlanmasında bir katkısının var olup olmadığı bilinmemektedir. En azından gölün yakın çevresinde inşa edilen kaleler arasındaki iletişimin sağlanmasında Van Gölünün payı düşünülebilir. Ancak bu duruma ait hiç bir yazılı veya resimli belge günümüze gelmemiştir. Güney komşu Asur'un nehirlerdeki ulaşımdan olabildiğince yararlandığı bilinmesine karşın, Urartulu kralların bu yola baş vurmamaları şaşırtıcıdır. Sanki bir tabu imişcesine Urartu sınırları içindeki göllerin bu amaçla kullanılmamasını anlamak mümkün değildir.

Urartulu yöneticilerin ve mimarların Doğu Anadolu'nun zor coğrafi koşullarını kendi istekleri doğrultusunda kullanabilmeleri, soğuk ve karlı iklime rağmen bölgeler arasında bir şekilde iletişim kurabilmeleri, sulamaya uygun olmayan toprakları yapay göletler ve kanallar kurarak sulayabilmeleri, açılan yollar ile malların ve maden ürünlerinin başkente ve buradan başka ülkelere gönderilebilmeleri, Urartu'nun doğaya karşı başarısının örnekleri olarak kabul edilmelidir. Önce de belirttiğimiz gibi: Urartu'yu bu zor çevrede var kılan, doğaya karşı elde ettiği başarılarıdır.

FK5/10

000000000001017

DD5/10

URARTU

FK5/10

000000000001018

DD5/10

ÖNCEİ

BÖLGE

TARİHİ

FK5/10

000000000001018

DD5/10

Lutipri oğlu Sarduri'nin yaztı; büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı. *Nairi* ülkesinin kralı, eş olmayan kral. *FK5/10* *000000000001019* *DD5/10* halkın çobanı, savaştan korkmayan kral. *Ben lutipri'nin* oğlu Sarduri, krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral. *lutipri* oğlu Sarduri böyle **konusur**: Bu taşları Alniunu kentinden getirdim ve bu duran (yaptıyı) inşa ettim.

FK5/10

000000000001019

DD5/10

BÖLGENİN ERKEN TARİHİ

Tilkitepe Höyüğü,

FK5/10

Yılantaş Höyüğü.

000000000001020

DD5/10

FK5/10

000000000001020

DD5/10

Tilkitepe

III. Tabaka: M.Ö. 5. binyıl

II. Tabaka: M.Ö. 4. binyıl

I. Tabaka: M.Ö. 3. binyıl

FK5/10

000000000001021

DD5/10

FK5/10

000000000001021

DD5/10

ESKİ TUNÇ ÇAĞ KÜLTÜRÜ

Dilkaya Höyük, Van Kalesi Höyük ve Karagündüz

Erciş ve Alacahan mezarlıkları

FK5/10

000000000001022

DD5/10

FK5/10

000000000001022

DD5/10

F.KULAKOĞLU000045AÜ

FK5/10

000000000001023

DD5/10

FK5/10

000000000001023

DD5/10

Van Kalesi Höyük

00004511/28

1.

F.KULAKOĞLU000046AÜ

FK5/10

000000000001024

DD5/10

FK5/10

000000000001024

DD5/10

M.Ö. İKİNCİ BİNYIL KÜLTÜRÜ

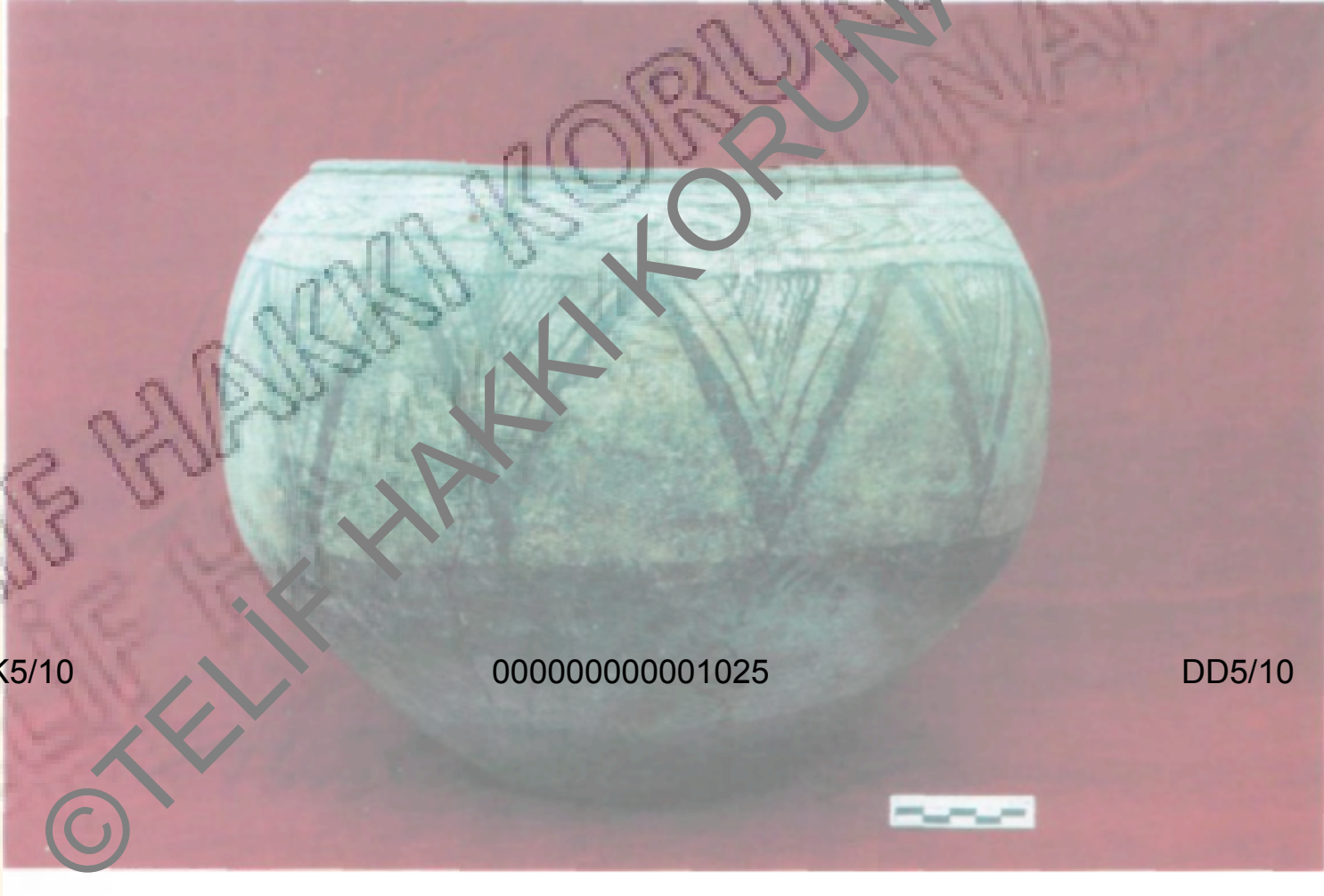
M.Ö. 2. binyılda yörenin kültüründe **köklü bir değişikliğin olmadığı** gözlenir.

- M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren **Van Gölü Havzasının doğu ve kuzeydoğusunda** yer alan ülkelerde bir boyalı çanak çömlek kültürü doğmaya başlamıştır.

FK5/10

00000000001025

DD5/10

FK5/10

00000000001025

DD5/10

Tek renkli ve genellikle de gri olan kapların formları öncekilerden çok farklıdır. Arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Batı İran'a gelen yeni halkların bölgeye Demir Çağlarını da getirdiğini göstermiştir.

Bu olayın tarihi Urmiye Gölü Havzasında M.Ö. 1400-1350 olarak kabul edilmektedir. Bu yıllardan birkaç yüzyıl öncesinde bile Orta Anadolu'da yazılı kaynaklar gelişen tarihi, kültürel ve ticari olayları açıklamaya başlamıştır.

Ancak ne Batı İran'da, ne de Doğu Anadolu'da yaşanan olayları anlamamızda yardımcı olacak hiç bir yazılı kaynak mevcut değildir. Van Gölü Havzası ile ilgili tarihi olayların herhangi bir ülkenin yazılı kaynaklarına yansımaları, M.Ö. 1274 yılında olacaktır.

Bu havzanın kendine ait ilk yazılı belgesi ise çok daha geç bir döneme, bölümün başında da belirttiğimiz gibi, M.Ö. 832 yılına kadar ortaya çıkma şansı bulamayacaktır.

FK5/10

000000000001026

DD5/10

Kuzeybatı İran'da Erken Demir Çağda (Demir Çağ 1) yaşanan göç olayları, sadece bu ülke ile sınırlı kalmamıştır.

İran'a ilk İranlıları, yani Hind-Ari halk topluluklarını getiren göç dalgasının özellikle Hazar Denizi'nin kuzeyinden başlamış olduğu konusunda öneriler vardır.

FK5/10

000000000001027

DD5/10

Aynı coğrafi bölgedeki Doğu Anadolu toprakları, aynı göçün sonuçlarından olmasa bile benzer ve yine kuzeyden gelen bir göç dalgası ile etkilenmiş olmalıdır. Bunun aksi durumunda M.Ö. 2. binyılın son çeyreğinde bölgede gelişen siyasi olayları açıklamak zorlaşır.

Van Gölü Havzası'nda yaşayan ve artık yerli halk olarak tanımlayabileceğimiz insanlar, kültürel ve siyasi ivmelerinden oldukça uzaklaşmışlardır. Bütün bir ikinci binyıl boyunca kültürde ve siyasi organizasyonda gözlenen durgunluk, ancak bölgeye gelen yeni bir halk hareketinin itici gücü ile aşılabiliyordu. Bölgedeki yeni halkların ve bu halkların oluşturmaya başladığı yeni siyasi yapıların yazılı kaynaklara yansımaları hiç de uzun bir zaman almamıştır. Kuzeybatı İran'da kültürel etkinlikler, Haftavan Tepe ve Hasanlu gibi yerleşim yerlerinde yürütülen kazılardan elde edilen veriler ile bize sunulurken, Doğu Anadolu bu şanstın yoksundur. Ancak Doğu Anadolu ve özellikle Van Gölü Havzası'yla ilgili bilgi veren yazılı belgeleri de Kuzeybatı İran için bulmak mümkün olmamıştır.

FK5/10

000000000001027

DD5/10

DEMİR ÇAĞLAR:

İran arkeoloji terminolojisinde

Demir Çağ I = (Anadolu'da Erken Demir Çağ): DD5/10

Yeni seramik: Gri renkli ve monokrom

Mimarideki ve ölü gömme geleneklerinde farklılık:

Hazar Denizinin kuzeyinden yöreye göç eden halklar: İlk İranlılar

Tunç Çağlarının sonu-Demir Çağın başı:

Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağ: boyalı çanak çömlek kültürü. Dilkaya ve Karagündüz mezarlıklarında bu tür yok.

Mezarlardan çıkan kaplar, genellikle kahverenkli veya devetüyü renkli olmak üzere tek renklidir.

Batı İran'a: Ari ırk

Van Bölgesi'ne: Ari olmayan bir halk topluluğu geldi.

Asur'un Uruadri üzerine yaptığı ilk sefer 1274 tarihli
olduğuna göre, göç olayının rahatlıkla 14. yüzyılın
sonlarına tarihlenmesi mümkündür.

Asur?

Hitit ?

III. Mursilis > III. Hattusili

FK5/10

000000000001029

DD5/10

000365F.KULAKOĞLU 11/28

FK5/10

000000000001030

DD5/10

URARFU TARİHİ

FK5/10

000000000001030

DD5/10

F.KULAKOĞLU000365AÜ00036511/28

1.

URARTU BEYLİKLER DÖNEMİ

000366F.KULAKOĞLU 11/28

Orta Assur					
Ashur-Uballit I	1363	1328		35	Gains Assyrian Independence from Mittani
Enlil-Nirari	1327	1318		9	
Arik-Den-Ili	FK5/10	1317	1306	000000000001031	DD5/10
Adad-Nirari I	1305	1274		31	Mittani falls to Assyria
Shalmaneser I	1274	1244		29	Urarti falls to Assyria
Tukulti-Ninurta I	1244	1207		36	Sacks Babylon, killed by his own son
Ashur-Nadin-Apli	1206	1203		3	Assyrian power is weakened
Ashur-Nirari III	1202	1197		5	
Enlil-Kudurri-Usur	1196	1191		5	
Ninurta-Apal-Ekur	1191	1179		12	
Ashur-Dan I	1178	1133		45	Elam captures Babylonia
Ashur-Resha-Ishi I	1132	1115		17	Nebuchadnezzar I of Babylon captures Elam
Mutakkil-Nusku	1115	1114		1	
Tiglath-Pileser I	1114	1076		38	In defending Assyria, defeats Nebuchadnezzar
Asharid-Pal-Ekur II					Limited to Nineveh, Irbil, & Ashur province
Ashur-Bel-Kala	1076	1057		19	
?				4	
Shamshi-Adad IV	1055	1049		4	
5 Unknown Rulers	FK5/10			000000000001031	DD5/10
Ashur-Rabi II	910	970		40	Isreal & Judah under David & Solomon
Ashur-Resh-Ishi II	969	967		2	
Tiglath-Pilasar II	966	935		31	
Ashur-Dan II	934				92 KULAKOĞLU000366AÜ00036611/28

YAZILI KAYNAKLAR

URARTU BEYLİKLER DÖNEMİ

000367F.KULAKOĞLU 11/28

M.Ö. 1274 yılından bu ana kadar geçen yaklaşık 400 yıl Urartu tarihinde "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılır

Shalmaneser I:

FK5/10

000000000001032

DD5/10

"Rahipliğimin başlangıcında **Uruadri** ülkesi ayaklandı (benden yabancılaştı ve düşmanlık yarattı) ve Assur'a ve yüce tanrılara ellerimi yukarıya kaldırarak dua ettim, ordumu harekete geçirdim ve güçlü dağ kalelerine doğru sefere çıktım. Himme, Uadkun, Bargun, Salua, Halila, Luba, Nilipahri, Zingun ülkelerini, güçleri ile birlikte (bu) **sekiz** ülkeyi fethettim. **Ellibir** kentini ele geçirdim, yaktım, malına haraç olarak el koydum. **Uruadri ülkesinin** tümünü üç günde Tanrım Assur'un ayakları önüne dize getirdim. Genç adamlarını seçtim ve benden korkmaları ve hizmet vermeleri için alıkoydum. Dağlık bölgeye ödemeleri için ağır vergiler koydum. Tanrı Assur'u küçümseyerek daha önce de bana karşı ayaklanan güçlü müstahkem bir dağ kalesi olan Arina kentini efendilerim tanrı Assur ve yüce tanrıların yardımı ile ele geçirdim, tahrip ettim ve kentin üzerine 'kudime' serptim. Topladığım tezahürlerini gelecek günlere ders olsun diye Assur kentinin kapısı önünde havaya savurdum."

Van Gölünün batı ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan bu halklar, bu çağda, (Demir Çağ) çoğunlukla yarı göçebe bir yaşam tarzını benimseyerek varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

FK5/10

000000000001032

DD5/10

Orta Assur					
Ashur-Uballit I	1363	1328	000368F.KULAKOĞLU	35	Gains Assyrian Independence from Mittani
Enlil-Nirari	1327	1318		9	
Arik-Den-Ili	1317	1306		11	
Adad-Nirari I	1305	1274		31	Mittani falls to Assyria
Shalmaneser I	1274	1244		29	Urarti falls to Assyria
Tukulti-Ninurta I	1244	1207		36	Sacks Babylon, killed by his own son
Ashur-Nadin-Apl	FK5/10	1206	000000000001033	DD5/10	power is weakened

1. belge: Salmanasar seferi 1274 ?

2. belge: **Asur yazılı belgesi:**

I. Salmanasar'ın oğlu **Tukulti-Ninurta (1244-1207)**

"tüm **Nairi ülkelerinin kralı**"

"Hiç bir yolun olmadığı, patikalarını benden önceki biç bir kralın bilmediği irak dağları üstün gücüm ile geçtim ve **Nairi ülkesinin 43 kralı** cesaretle karsıma dikildiler ve savaşmak istediler. Onlarla savaştım, onları mağlup ettim. Dağların derin vadilerini ve hendeklerini onların kanları ile sele verdim. Tüm ülkelerini egemenliğim altına aldım. Onları haraç ve armağanlar vermekle yükümlendirdim."

"Onların ülkelerinin tamamını egemenlik altına aldım. Nairi ülkelerinin krallarını boyunlarına taktığım bakır zincirlerle sürükleyerek yaraladım... Onlara gökyüzünün ve yeryüzünün üçe tanımları önünde yer almadıkları haraç ve armağanlar vermekle yükümlendirdim" denilmektedir.

Bir başka yazıtta, **Nairi ülkesi** ile ilişkili olarak "Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeler" tanımı yer almaktadır. Buradaki "Yukarı Deniz" tanımı büyük olasılıkla Van Gölü için kullanılmıştır.

Nairi ülkeleri:

M.Ö. 13. yüzyılın ortalarından itibaren **Van Gölünün güney ve güneybatı** yöreleri için kullanılmış coğrafi bir terimdir. Urartu kralları tarafından, çiradik yazıtlar dışında, hiç bir zaman kullanılmaz.

M.Ö. 9. yüzyıl Nairi= tüm Uruadri ülkesi

000000000001034

DD5/10

Bir başka Asur yazılı kaynağında Nairi adı yine karşımıza çıkar. Ancak bu kez Nairi ülkesini oluşturan kralların sayısı **40** olarak verilir:

"Tanrı Assur beni Nairi ülkesine ve Yukarı Denizin kıyısında yer alan ülkelere gönderdiği zaman... Nairi ülkesini ve Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeleri ele geçirdim, 40 kralı ayaklarımın kapandırarak onların efendisi oldum."

F.KULAKOĞLU000369AU00036911/28

Nairi halklarının hangi yöreden Yukarı Deniz'in kıyılarına gelip yerleştikleri bilinmemektedir.

000370F.KULAKOĞLU 11/28

FK5/10

000000000001035

DD5/10

• Ani
E T I U

Nor. Ares
Karmir-Blur • Arin.berd

SEVAN
GÖLÜ

• İğdir

Umuduntepe
Hamamlı
Pulur
Kesik Mağarası
Şirinlikale
Sucatı

Hasanova • Sukçanak

Çelikli • Dönertaş

Atabindi

Malazgirt

Kayadere

URUADRI

Dağalan

Adıcevaz

Sütay

Muş

N A I R I

VAN GÖLÜ

• Dedeli

• Zernaki Tepe

• Alacahan

• Ermiş

• Körzüt

• Erclim

• Amik

• Ayanis

• Meherkalesi

• Toprakkala

• Van Kalesi

• Kadembeh

• Dilkaya-Cav

• Tepeli

• Çiğimli

HUBUSKIA

• Ağaçlı

• Haftavan t.

• Zincir k.

• Karnyarık t.

• Gusci

• EÜRMIYE

GÖLÜ

• Geoy T.

• İsmail Ağa

• Dinkhe T.

• Hasanlu

• Musasir

F.KULAKOĞLU000370AU00037011/28

M A N N A

Aras

Gojer k

1.

Orta Assur				
Shalmaneser I	1274	1244	000371F.KULAKOĞLU 11/28	29
Tukulti-Ninurta I	1244	1207		36
Ashur-Nadin-Apli	1206	1203		3
Ashur-Nirari III FK5/10	1202	1197	000000000001036	5
Enlil-Kudurri-Usur	1196	1191		12
Ninurta-Apal-Ekur	1191	1179		5
Ashur-Dan I	1178	1133		45
Ashur-Resha-Ishi I	1132	1115		17
Mutakkil-Nusku	1115	1114		1
Tiglath-Pileser I	1114	1076		35

• **Tukulti-Ninurta'dan sonra:**

• **Asur gücünün Yakındoğu'daki etkisi azalır.**

- Uruadri ve Nairi ülkelerine yapılan Asur seferleri yoktur. Göl etrafındaki farklı beyliklerin, Asur saldırıları olmadığı bu dönemde güçlenmiş ve siyasi olarak biraz daha örgütlenmiş, çevre koşullarına daha iyi uyum sağlamaya başlamış, hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerini ve büyük olasılıkla madencilik endüstrilerini geliştirmiş olmalıdırlar.

• Van Bölgesinde M.Ö. 12 yüzyıl: Erken Demir Çağ **oda ve basit taş sandık mezarının** ortaya çıkması:

- yerleşik düzenin artık yöreye egemen olmaya başladığını ve bunun sonucu tarımsal faaliyetlerin ve olası nüfusun arttığını göstermektedir.

• Bazı Demir Çağ mezarlarında bulunan ve ölü armağanı olduğu anlaşılan **demir eşyaların varlığı**, ulaşılan gelişmişliğin en önemli kanıtlarıdır.

• **Tiglat-Pileser (1114/5-1076)**

F.KULAKOĞLU000371AÜ00037111/28

I. Tiglat-Pileser dönemi (1114/5-1076)

Muşki

“Alzi ve Purukuzzi ülkelerini elli yıldan beri ellerinde tutan 20.000 Muşkili”;

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında aynı bölgede askeri bir güç olan **Frigyalı Midas**, Asur yazılı kaynaklarında **Muşkili Mita**

Friglerin M.Ö. 12. yüzyılda Alzi ve Purukuzzi ülkelerinde yaşamış olabileceği!

Tiglat-Pileser'in saltanatının üçüncü yılında **Nairi** ülkesine karşı düzenlenen sefer bu bölge ile ilgili en etraflı bilgileri verir.

000373F.KULAKOĞLU 11/28

Kapalı yollardan ve geçit vermeyen patikalardan Elama, Amadana, Elhiş, Şerabeli, Tarhuna, Tirkahuli, Kisra, Tarhanabe, Elula, Haştarae, Şahişara, Ubera, Miliadruni, Şulianzi, Nubanaşe, Şeşe Dağları astım - onaltı yüce dağ, savaş arabam içinde (ilerlerken) ülke güzeldi ve geçiş zordu, (bu nedenle) tunç kazmaları kendime yol açtım. Dağların (ürünü) olan Urumi ağaçlarını kesip ordumun ilerleyebilmesi için tuynetli köprüler inşa ettim ve Fırat'ı karşıya geçtim ...

FK5/10

000000000001038

DD5/10

' Asur kralı aynı yazıtta, daha sonra **Tumme** ülkesi kralı ile başlayıp **Daiaeni** ülkesi kralı ile sona eren 23 Nairi ülkesi kralının savaş arabaları ve ordularını topladıklarını ve savaş vermek ve döğüşmek için kendisine doğru ilerlediklerini bildirir. Yazıt şöyle devam eder:

..Onlara saldırdım ve geniş alanlara yayılan ordularımı, Adad'ın yarattığı bir sel gibi, tahrip ettim. Savaşçıların ölüm bedenlerini dağların yüksek yerlerine ve kentlerinin etrafına attım. Savaşta 120 savaş arabasını ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını ona yardıma gelenlerle birlikte mızrağımın ucunda Yukarı Denize kadar sürdüm..."

İki ordu arasındaki savaşta **Daiaeni** kralı olarak adlandırılan **Sieni'nin** de mağlup edildiği ve esir alınarak Assur'a götürüldüğü bildirilmektedir. Ancak Sieni daha sonra bağışlanarak ülkesine geri gönderilir. Bu davranış Asur kralının Daiaeni ülkesi ile iyi geçinmek arzusunda olduğunun bir kanıtıdır. Böylece Asur kralı diğer Nairi beylerini Sieni'nin yardımı ile denetim altına almak istemiş olabilir.

FK5/10

000000000001038

DD5/10

000374F.KULAKOĞLU 11/28

ETIU

FK5/10

000000000001039

DD5/10

DAIAENI?

TUMME

TUMME?

TUMME

FK5/10

000000000001039

DD5/10

F.KULAKOĞLU000374AU00037411/28

1.

Tiglath-Pileser I	1114	1076	38	In defending Assyria, defeats Nebuchadnezzar
Asharid-Pal-Ekur II			000375F.KULAKOĞLU 11/28	Limited to Nineveh, Irbil, & Ashur provinces
Ashur-Bel-Kala	1076	1057	19	
?			4	
Shamshi-Adad IV	1053	1049	4	
FK5/10			000000000001040	DD5/10

Asur kralı **Asur-belkala** (M.Ö. 1074-1057):

Uruadri ülkesine saldırır 32 kenti ele geçirir. Assur-bel-kala'ya göre Khini dağlarının ve Samanuna nehrinin gerisinde yer alan Uruatri ülkesi içindeki 32 kentten sadece Zingun, I. Salmanasar'ın kayıtlarında geçer.

Uruadri ve Nairi ülkeleri ile ilgili bilgi veren kaynaklar, Asur-bel-kala'nın saltanatından sonra yeniden susar. Arami göçleri

I. Tiglat-Pileser: "Ah-lame armaya"

F.KULAKOĞLU000375AÜ00037511/28

Geç Assur			000376F.KULAKOĞLU 11/28	
Adad-Nirari II	911	891	20	Capture Babylonia, Anatolia, & Syrian plain
Tukulti-Ninurta II	890	884	6	Peace with Babylon, no tributes required
Ashurnasirpal II FK5/10	883	859	000000000001041	Assyrian empire DD5/10 Mediterranean Sea
Shalmaneser III	858	824	34	Defeats Arameans, captures Babylon & Persia
Shamshi-Adad V	823	811	12	

BİRİNCİ BİNYILIN BAŞINDA URUADRI ve NAİRİ ÜLKELERİ

II. Adad-Nirari (M.Ö.911-891): Uruadri=Uruatri

Asur kralının kuzeye yaptığı seferde Lulume, Kirhi ve Zamua ülkelerini ele geçirdiği ve Kumane, Mehri ve Uratri ülkelerini zaptettiği bilinmektedir.

"Ve dördüncü kez Nairi ülkelerine karşı sefere çıktım ve Kirhi'yi ele geçirdim... yüce dağları aştım Nadhi ülkesinin kentlerini fethettim ve Alzi ülkesinin tümünü selden geri kalan bir harabe durumuna gelecek şekilde altüst ettim ..."

II. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884):

"güçlü Nairi ülkeleri"

II. Asur-nasir-pal (M.Ö. 883-859)

Uruadri/Nairi

"Kurkh monolit"

000000000001041

DD5/10

URARTU KRALLIĞININ KURULUŞU

000377F.KULAKOĞLU 11/28

M.Ö. 1274 yılından bu ana kadar geçen yaklaşık 400 yıl Urartu tarihinde "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılır.

M.Ö. 858 Asur: III. Salmanasar

000000000001042

DD5/10

Urartu tarihinde bir Urartu kralının adının ilk kez geçtiğine tanık olunur: "Monolit yazıt" (Diyarbakır yakınındaki Kurkh)

"...Hubuşkia'dan ayrıldım. Urartulu Arame'nin krali kenti olan Sugunia'ya vardım. Kenti muhasara ettim ve ele geçirdim. Çok sayıda savaşçısını kılıçtan geçirdim.."

"Van Gölünün güneyinde yer alan Hubuşkia ve Nairi ülkeleri"

Urartulu Arame, Urartu Krallığının bilinen ilk kralıdır.

"Urartu'lu Aramenin kenti Sugunia'yı ele geçirdim."

Balawat kapısının ilk iki ve yedinci bandı Urartu üzerine yapılan seferleri anlatmaktadır. Bu band üzerindeki bir betimlemenin altındaki yazıtta, **Salmanasar'ın Nairi Denizinin** kıyısına yakın bir kayalıkta bir kabartmasını yaptırdığı ve tanrılarına kurbanlar sunduğu yazılır.

FK5/10

000000000001042

DD5/10

- URARTULU ARAME ve BAŞKENT ARZAŞKUN
- III. Salmanasar (M.Ö.856): Urartu kralı **Arame**

başkenti **Arzaşkun**

'Suhme'de **FK5/10** 000000000001043 **DD5/10** *'Suhme'de kaldım. Daiaeni ülkesine dağın dişi Daiaeni'nin kentini bütünüyle geçirdim. Kentlerini tahrip ettim, virane haline getirdim, ateşle yaktım.. Daiaeni'den ayrıldım, **Urartulu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un** yanına vardım. Urartulu Arame benim gücümünden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerinden korkarak kentini terketti. Adduri Dağı'na kaçtı. Onun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde (Onunla) amansız bir savaşa giriştim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim. Arame hayatını kurtarmak için yalnız dağlara tırmandı... Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım. Kapısının önüne kellelerden oluşan dört piramid diktim. Halkından bazılarını canlı olarak bu piramidlerin üzerine çiviledim, diğerlerini piramidin etrafındaki kazıklara astım. Arzaskun'dan ayrıldım."*

Uruadri, Nairi ve gölün etrafındaki diğer ülkelerinin bir kralı ve bir başkenti vardır.

Böylece 1274 yılından beri sürmekte olan ""Urartu Beylikler Dönemi"" de sona ermiş ve "**Urartu Krallık Dönemi**" başlamıştır.

Bugün elimizde olan arkeolojik verilere göre M.Ö. 858 yılından, yeni kral Seduri'nin adını **FK5/10** 000000000001043 **DD5/10** **adını taşıyan** çıktığı M.Ö. 832 yılında **Urartu** krallığını Arame'nin yönettiğini benimsemek gerekecektir.

Urartu Krallığı'nın bilinen ilk başkenti: **Arzaşkun**

1. Van Gölü'nün kuzey batısında, Bulanık civarında?

2. Van Gölü'nün kuzeydoğu veya doğusunda?

3. Van Gölü'nün batısında, olasılıkla Bingöl'ün doğusunda bir yerde olması önerilebilir.

III. Salmanasar'ın 7. ve 15. yılları:

Urartu Krallığı: "Nairi ülkeleri"

FK5/10

000000000001045

DD5/10

844: **Kral Arame**

"... Tunibuni ülkesinin geçitlerine girdim. Fırat'ın kaynağına kadar Urartu'lu Arame'nin kentlerini tahrip ettim, viraneye çevirdim ve ateş ile yaktım."

Daianu/Daiaeni kralı: **Asia**

Krallığın kurulduğu ilk yıllarda Urartu büyük olasılıkla beyliklerin aralarında anlaşarak seçtikleri bir bey tarafından yönetilmekte idi.

FK5/10

000000000001045

DD5/10

Herhalde krallığın ilk lideri Uruadri beyliğinin beyi Arame idi.

YENİ BİR KRAL, YENİ BİR HANEDANLIK

000381F.KULAKOĞLU 11/28

Arame'den sonra yönetim yine bir anlaşma sonucu Arame'nin oğlu olmayan bir başkasına, **Lutipri** (bu durumda Lutipri'nin krali bir unvana sahip olması gerekmez.) oğlu **Sarduri'ye** verilmiş olabilir.

FK5/10

000000000001046

DD5/10

Sarduri'nin, Urartu'nun seçilen yeni kralı olduktan kısa bir süre sonra da başkentini **Tuşpa**'ya taşınması ve kendi hanedanlığının temellerini burada atması onun **Tuşpa** yöresine egemen olan beyliğin lideri olduğunu da gösterebilir.

III. Salmanasar:

'Saltanatımın 27. yılında (M.Ö. 832 yılında) savaş arabalarımı ve askerlerimi topladım, büyük ordumun komutanı (Turtan) Daian-Assur'u ordularımın başında Urartu'ya karşı sefere gönderdim. Bit-Zamani'ye doğru ilerledi. Ammaş geçitlerini aşarak Arsania (Murat Su) nehrini geçti. Urartu'lu Seduri ordumun ilerleyişini duydu ve çok sayıdaki askerlerinin gücüne inandı. Savaş vermek üzere bana karşı ilerledi. Onunla savastım ve onu mağlup etmeği başardım. Geniş ovayı savaşçıların cesetleri ile doldurdum.'

Ancak Asur kralının Seduri'nin kaçınıcı saltanat yılında onunla karşılaştığı, bir başka anlatımla M.Ö. 832 yılından kaç yıl önce Seduri'nin Urartu tahtına geçtiği bilinmemektedir.

FK5/10

000000000001046

DD5/10

Lutipri oğlu Sarduri'nin yazıtı, büyük kral, güçlü kral,
dünyanın kralı. *Nairi* ülkesinin kralı, eş olmayan
kral. halkın çobanı, savaştan korkmayan kral. Ben
Lutipri'nin oğlu Sarduri, krallar kralı, bütün
krallardan haraç alan kral. *Lutipri* oğlu Sarduri
böyle **konusur**: Bu taşları Alniunu kentinden
getirdim ve bu duran (yaptıyı) inşa ettim.

FK5/10

000000000001047

DD5/10

000383F.KULAKOĞLU 11/28

FK5/10

000000000001048

DD5/10

"Madırburç"

FK5/10

000000000001048

DD5/10

"Lutipri oğlu Sarduri'nin yazıtı; büyük kral, güçlü kral, dünyanın kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi olmayan kral, halkın çobanı, savaştan korkmayan kral. Ben Lutipri'nin oğlu Sarduri krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral, Lutipri oğlu Sarduri böyle konuşur. Bu taşları Alniunu kentinden getirdim ve bu duvarı inşa ettim."

Urartu'nun bilinen ilk yazıtı belgesidir.

Yazıtta kullanılan dil Asurcadır.

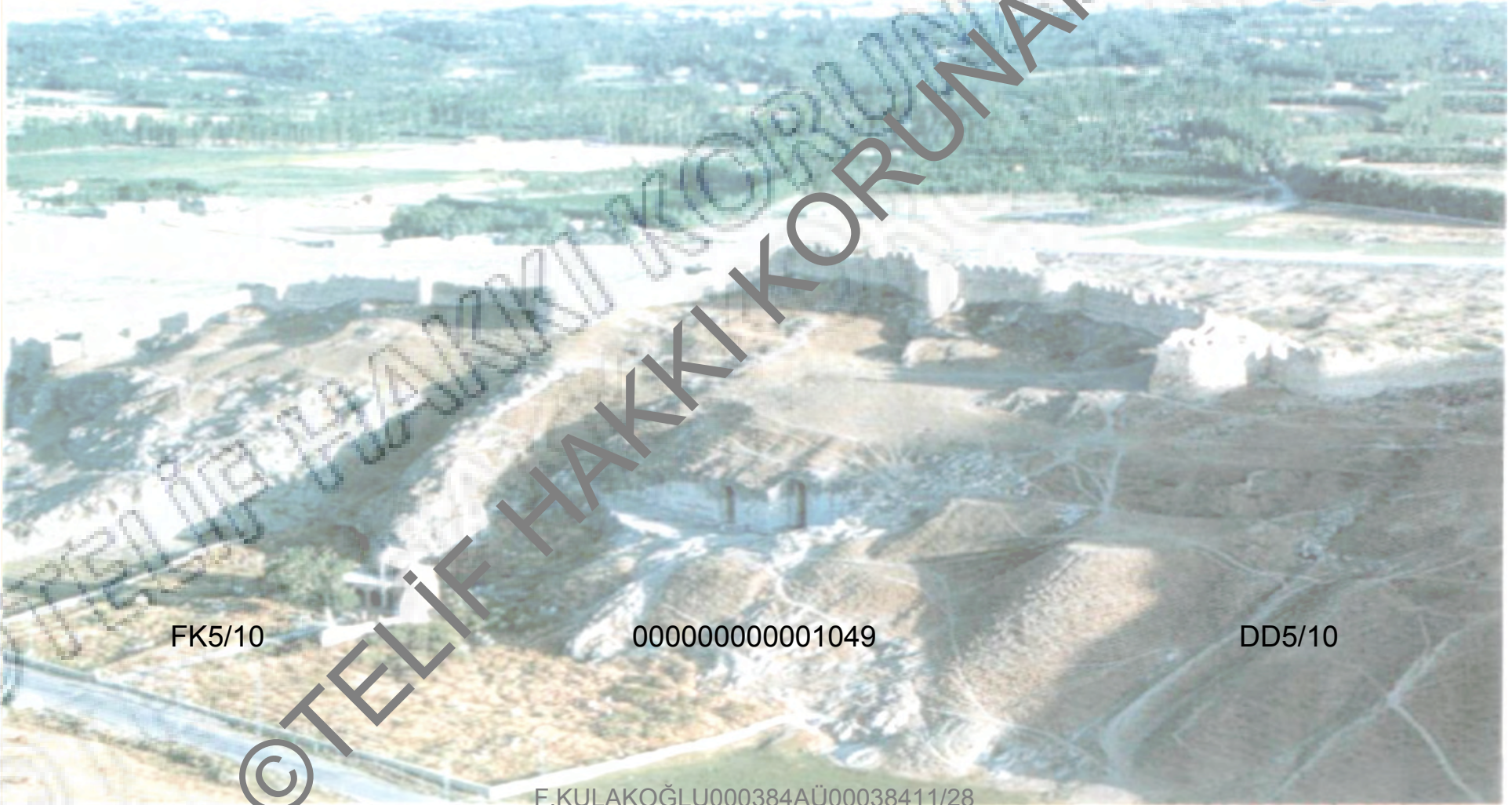
(Ancak kral İşpuini ile birlikte artık Urartuca olan yazıtlar üretilmeye başlanacaktır.)

Yeni başkent: Tuşpa (Van Kalesi)

F.KULAKOĞLU000383AÜ00038311/28

YENI BAŞKENT TUŞPA

Sultantepe Asur yazıtlarında III. Salmanasar M.O. 856 yılında bu **Turuşpa**'dan kentten haraç aldığını bildirir. Madırburç ve üzerindeki yapım kitabesi bu yoğunlaşan inşaatların kanıtlarıdır. Madırburç ağırlıkları 10 tona ve uzunlukları 4.0 metreye varan kireçtasından anıtsal bloklar ile inşa edilmiştir. Yazıtın üzerinde belirtildiği gibi, taş blokları Edremit yakınlarındaki Alıntu taş ocaklarından getirilmiş olmalıdır.

FK5/10

000000000001049

DD5/10

F.KULAKOĞLU000384AÜ00038411/28

Geç Assur					
				000385F.KULAKOĞLU 11/28	
Adad-Nirari II	911	891		20	Capture Babylonia, Anatolia, & Syrian plain
Tukulti-Ninurta II	890	884		6	Peace with Babylon, no tributes required
Ashurnasirpal II FK5/10	883	859		000000000001050	Assyrian empire DD5/10 Mediterranean Sea
Shalmaneser III	858	824		34	Defeats Arameans, captures Babylon & Persia
Shamshi-Adad V	823	811		12	
Shamiram	811	806		5	Ruler of Assyria while her son was a minor
Adad-Nirari III	806	783		23	Assyrian rule weakens
Shalmaneser IV	782	773		9	
Ashur-Dan III	772	755		17	Rebelions against Assyria
Ashur-Nirari V	754	745		9	
Tiglath-Pileser III	744	727		17	Re-gains Assyrian might greater than before
Shalmaneser V	726	722		4	Captures Samaria, deports Isrealites
Sargon II	721	705		16	Captures Egypt, Urartu , Babylon. Dies in a battle
Sennacherib	704	681		23	Fought rebellions, destroyed Babylon
Esarhaddon FK5/10	689	669		000000000001050	Rebuilt Babylon, def Scyth, Cimm, & Egypt DD5/10
Ashurbanipal	668	627		41	Defeats Egypt, Lydia, & Elam
Ashur-Etel-Ilani	627	624		3	Babylonians attack Assyria
Sin-Shar-Ishkun	623		F.KULAKOĞLU000385AÜ00038511/28	11	Medes sack Nineveh

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000386F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
FK5/10	000000000001051 DD5/10

Sarduri (840-830)

Tuşpa'nın ilk kralı **Sarduri'nin** saltanatı sırasında gelişen tarihi olaylar ile ilgili fazla bir bilgimiz yoktur.

Asur yazılı kaynaklarından elde ettiğimiz bilgilere göre; III. Salmanasar saltanatının 31. yılında, (M.Ö. 827/26) Asur ordusunu, ordu komutanı Daian-Assur komutasında **Hubuşkia ve Musasir ülkelerine karşı sefere** yollar. Van Gölü'nün güneyinde yeralan Hubuşkia ülkesinden haraç alan Daian-Assur, Musasir'i ve 46 Musasir ülkesi kentini ele geçirir. Asur ordusu 50 Urartu kalesini yakıp yıktıktan sonra Gilzanu üzerinden ülkesine geri döner.

FK5/10

000000000001052

DD5/10

FK5/10

000000000001052

DD5/10

E T U 000387F.KULAKOĞLU 11/28

SEVAN GÖLÜ

Nor. Ares
Karmir-Blur Arin.berd

İğdir

Doğubayazıt
Kertenkele Kayalığı

Werachram

Sangar

Şah

URUADRI

Sarısu

Zernaki Tepe

Alacahan

Ernis

Muradiye

Körzüt

Dağalan

Budak

Erciş

Amik

Karagündüz

Ayanis

Van Kalesi

Yesilata

Muş

VAN GÖLÜ

Meherkapısı

Toprakale

Van Kalesi

Kadembası

Dilkaya

Çavuştepe

Adıgözü

Çayım

Hodar k.

Haftavan t.

Zincir k.

Karıyarık t.

Gusci

URMIYE GÖLÜ

Rezayeh (Urmiye)

Geoy T.

Dicle

Δ Ağacli

BZap

Gojer k.

Dinkha.T.

Hasanlı

Musasir

Kelisin

F.KULAKOĞLU 000387AÜ00038711/28

A N N A

1.

İŞPUİNİ (830-810)

000388F.KULAKOĞLU 11/28

Sarduri'den sonra oğul İşpuini Urartu tahtına çıkmasının tarihi kesin değildir.

V. Şamsi-Adad M.Ö.822'de **Uşnina** adlı bir kralın 200 kentini ele geçirir.

FK5/10

000000000001053

DD5/10

URARTU KRALLARI

ASSUR KRALLARI

Aramu

I. Sarduri (840- 830)

İşpuini (830-810)

Minua (810-785/80)

I. Argiştı (785/80-756/730)

II. Sarduri (756-730)

III. Argiştı (730-714/13)

IV. Argiştı (714/13-681)

V. Argiştı (681-645)

VI. Argiştı (645-609)

VII. Argiştı (609-575)

VIII. Argiştı (575-541)

III. Şalmaneser (858-824)

V. Şamsi-Adad (823-811)

III. Adad-nerari (810-783)

IV. Şalmaneser (782-773)

III. Aşşur-dan (772-755)

V. Aşşur-nerari (754-745)

III. Tiglat-Pileser (744-727)

IV. Şalmaneser (726-722)

II. Sargon (721-705)

Sanherib (704-681)

FK5/10

000000000001053

DD5/10

F.KULAKOĞLU000388AÜ00038811/28

İspuini>oğlu Menua>torunu İnuşpua

000389F.KULAKOĞLU 11/28

İspuini'nin sadece kendi adını taşıyan yazıtlar, **Zivistankale**, Van-Özalp Karayolu üzerindeki **Aşağı Anzaf** ve **Patnos**'tan çıkan yazıtlar sadece bir kaç örnektir.

FK5/10

000000000001054

DD5/10

FK5/10

000000000001054

DD5/10

F.KULAKOĞLU000389AÜ00038911/28

1.

KELİSİN YAZITI ve MUSASİR SEFERİ

000390F.KULAKOĞLU 11/28

İşpuini: güney ülkelerine karşı giriştiği askeri sefer. Kelişin yazıtı.

"Ardini (Asurca tarafta Musasir) kentine Tanrı Haldi'nin arkasında geldikleri zaman Sarduri oğlu İşpuini, yüce kral, güçlü kral, dünyanın kralı, **Biainili** ülkesinin kralı (Asurca tarafta **Nairi**), Tuspa kentinin hakimi ve İşpuini oğlu Menua Tanrı Haldi'ye bir tapınak inşa ettiler. Yüksek yola bir stel diktiler..."

İşpuini: Musasir (Ardini) şehni ele geçirmiştir.

"... İşpuini tapınağının önünde, Sarduri oğlu İşpuini (tanrılara) muhteşem silahlar, çok (besili) hayvanlar, bakır kaplar, çok sayıda kurbanlık hayvanlar sundu; bunları Tanrı Haldi kapısının önüne koydu ve hayatımızın neşesi ve hakimi olan Tanrı Haldi'ye verdi. O (İşpuini) kurban edilmek için 1112 boğa, 2120 keçi, kuzu ve 12180 büyük keçi getirdi..."

Kutlamalar Tanrı Haldi için bir anıtın dikilmesi, standartların ve diğer adak eşyalarının getirilmesi ile sürmüştür.

URARTU'NUN DOĞU SEFERLERİ ve ASUR KRALLIĞI

000391F.KULAKOĞLU 11/28

Karagündüz köyü İşpuini-Menua ortak yazıtı:

"Hükmeden Tanrı Haldiye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu yazılı dikti. Tanrı Haldi silahları ile savaşa çıktı. **Meişta** kentini ele geçirdi, **Barşua** ülkesini zaptetti. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahları güçlüdür..."

FK5/10

00000000001056

DD5/10

Meişta: Hasanlu ?

Barşua ülkesi: Parsua?

Karagündüz yazıtı: "...pradumda 106 savaş arabası, 9.174 süvari 2.704 piyade vardı..."

Karagündüz yazıtı bize Urartu'nun Van Gölü ile Urmiye Gölü arasında kalan geniş toprakların Urartu tarafından denetim altına alındığını göstermektedir.

FK5/10

00000000001056

DD5/10

KUZEY SEFERLERİNİN BAŞLAMASI

000392F.KULAKOĞLU 11/28

Van'da bulunan çift yüzlü bir yazıt: İşpuini, Anaşe, Uteruki, Luşa ve Katarza ülkelerine seferler düzenlemiştir:

FK5/10

000000000001057

DD5/10

"Hükmeden Tanrı Haldiye, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua... Luşa ve Katarza kabilelerini geri püskürttü... Anaşe, Büyük Kukuru... Uiteruki, Lusa, Katarza ülkelerine kadar gittiler. Uiteruki ülkelerinin krallarından onlara yardım etmek için yardımcı güçler gönderildi..."

Van'da bulunan bir başka yazıtta da anlatılmaktadır. Bu yazıttan elde edilen bilgilere göre Etiuki ülkesinden 6 savaş arabası, binlerce atlı ve 15760 piyade ganimet olarak alınmıştır.

Bu sefer sırasında dikilmiş aynı içerikli bir başka İşpuini yazıtı ise Tuşpa-Uteruki güzergahı üzerinde yer alan **Eleşkirt-Toprakkale yazıtıdır.**

FK5/10

000000000001057

DD5/10

DEVLET Dini:

000393F.KULAKOĞLU 11/28

İşpuni:

Askeri başarılar + Urartu devlet ve dini yapısı üzerinde düzenlemeler

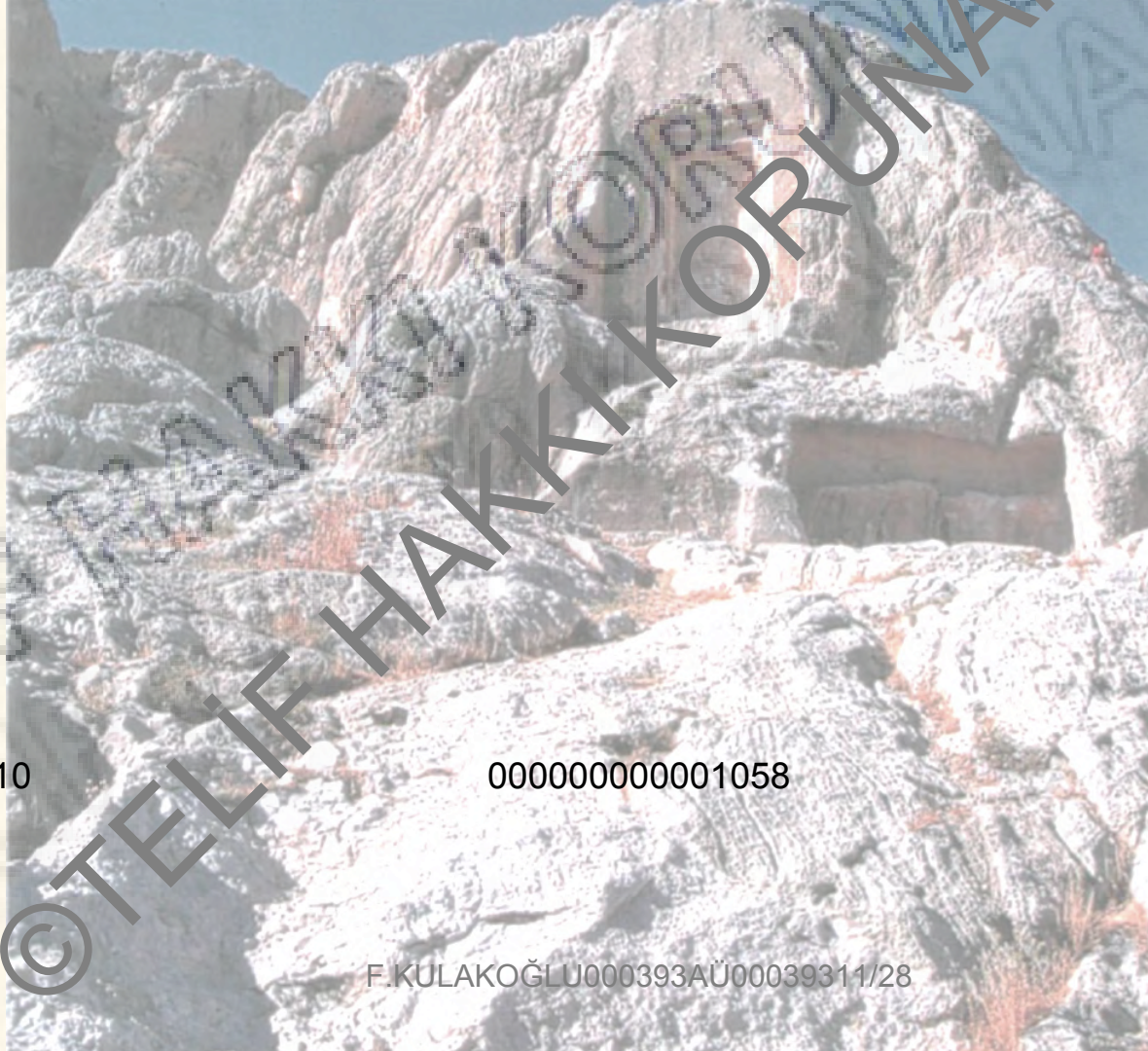
Meherkapı yazıtı: (Van Zimzim Dağı)

FK5/10

000000000001058

DD5/10

Kentler: Ardini kenti (Musasir), Kumenu, Tuşpa(ni) ve Ar-şuniün

FK5/10

000000000001058

DD5/10

F.KULAKOĞLU000393AÜ00039311/28

1.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000394F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) DD5/10
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)

İşpuini>Menua (810-785/80)

İmar ve halkın ihtiyaçları, tarımsal faaliyetler,
sulama projesi: Şamran kanalı.

FK5/10

000000000001059

DD5/10

F.KULAKOĞLU000394AÜ00039411/28

KUZEYBATI İRAN SEFERLERİ

İşpuni:Aşağı Anzaf Kalesi

000395F.KULAKOĞLU 11/28

Menua: Yukarı Anzaf Kalesi, Körzüt Kale

Mianduap Taştepe yazıtı:

"Tanrı Haldi'nin meleği ile İşpuni oğlu Menua'nın Meişta kenti ele geçirdi; Meişta kentini ele geçirdikten sonra Urartu'dan Mana ülkesine egemen oldu... Buraya bazı piyadeleri bıraktım... Menua der ki; Mana Ülkesini ele geçirdim..." Yazıttan Urmiye Gölü'nün güneyindeki Solduz ve Uşnuye ovalarının bu tarihte artık Urartu egemenliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

- Meişta: Missi?: Hasanlu!
- Mana ülkesi? Urmiye Gölü'nün güney sahilleri? Solduz Ovası?

FK5/10

000000000001060

DD5/10

F.KULAKOĞLU 000395AÜ 00039511/28

KUZEYE TEKRAR YÖNELİŞ

Aznavurtepe Kalesi: tapınak

000396F.KULAKOĞLU 11/28

Körzüt Kale'den doğuya doğru giden yol üzerinde Muradiye ve Çaldıran Kaleleri.

- Daha kuzeyde: **Karakoyunlu Köyü Taşburun** yazıtı:

– FK5/10 Haldi'nin yüce gücü ile 000000000001061 Erikuahi ülkesine geldiği DD5/10

- .. benden önce hiç kimsenin sahiplenemediği krali kent Luhiuni'yi Tanrı Haldi İspuini oğlu Menua'ya verdi. **Luhiuni'yi ele geçirdim; Luhiuni kentini haraç ödemek koşuluyla bağışladım...**"

- **Taşburun'un 5 kilometre uzağında ele geçen ve Başbulak yazıtı:**

– Menua'nın buraya kendi adını taşıyan (Menuahilini/Menua'nın kenti) krali bir saray ve krali bir kale yaptırdığı belirtilmektedir.

- Yörede yaşayan Luhiuni, Erikuahi ve Etiu(ni) beylikleri bazı kaleler inşa etmişlerdir.

Menua döneminde Urartu askeri egemenliğinin Gökçe Göl kıyılarına kadar vardığı kesin değildir. Ancak daha sonraki yıllarda, II. Rusa tarafından inşa edilecek olan Karmir-Blur Kalesi'nde (Teişebani) ele geçen Menua yazıtlı eşyalar, Menua'nın göl yakınlarında bir kent kurduğunun kanıtı olarak görülebilir.

- Menua'nın babası İspuini ile ortak krallıkları döneminde kaleme aldıkları Van'da bulunmuş bir yazıtta, Gökçe Göl civarında konumlandığı kabul edilen Uiteruki, Luşa, Kaetarza ve Etiuki ülkelerine seferler düzenlendiği bilinmektedir.

FK5/10

000000000001061

DD5/10

ERZURUM CİVARINDA BİR KRALLIK: DİAUEHİ

000397F.KULAKOĞLU 11/28

Körzüt, Aznavurtepe, Ağrı ve Hasankale (Pasinler) yoluyla kuzeye giden yol Urartu kralı Menua'yı Erzurum yöresine ulaştırmıştır.

FK5/10

000000000001062

DD5/10

Yayıtaş yazıtı:

Diauehi ülkesinden "güçlü ülke" olarak söz edilmesinin nedeni budur.

Yazıtta Tanrı Haldnin gücüyle Diauehi ülkesinin ele geçirildiği, krali kent Şaşılı'nun zapt edildiği yazılmakta ve Diauehi kralı Utupurşuni'nin, Menua'nın ayaklarına kapanarak af dilediği ve Menua'nın vergi ve haraç karşılığı kralı affettiği yazılıdır.

Erzurum yakınındaki Zivin kasabasında ele geçen bir başka yazıtta Şaşılı kentinin ele geçirildiği yazılmış olmasına karşın, Diauehi

FK5/10

000000000001062

DD5/10

BATIYA İLK ASKERİ SEFER:

000398F.KULAKOĞLU 11/28

**Urartu Krallığının, Elazığ ve Fırat kavsi çevresindeki ülkelere ilgi duyması
Menua ile başlar.**

Yazıtlardan elde edilen verilere göre Menua'nın amacı, **Meliteialhe**
(Malatya) Krallığı'nın egemenlik altına alınmasıdır. **DD5/10**

Van yazıtı:

**Menua Şurişhilini ve Tarhigamani kentlerini ele geçirdikten sonra Hati ve
Alzi(ni) ülkelerine varmıştır.**

Palu kaya yazıtı batı seferini şöyle anlatır:

*"Tanrı Haldi silahlarıyla sefere çıktı. **Şebeteri kenti ülkesini, Huzana kentini ve
Supani kentini ele geçirdi.** Haldi ve Haldi'nin silahları güçlüdür. Haldi'nin
gücü ile İşpuini oğlu Menua Şebeteri kenti ülkesini, Huzana kenti ülkesini,
Supani kentini fethetti ve Hati ülkesine kadar gitti... Bu yazıtı Tanrı Haldi için
dikti. Şebeteira kentinde Tanrı Haldi için bir tapınak inşa etti. **Meliteialhe
kenti kralının hayatını haraç vermek koşulu ile bağışladı...**"*

Şebeteri: Palu ve batısındaki topraklar.

Şupa(ni): Antik çağın Sofene'si

Huzana: Hozat (Ermeni Hozan

FK5/10

00000000001063

DD5/10

Van'da bir kilisenin duvarlarında yapım malzemesi olarak kullanılmış olarak bulunan bir yazıtta:

Asur ülkesine kadar ilerlediği bir yılda, Hate ve Alzi ülkelerine sefer düzenlediği ve bu ülkelerden 2113 kişiyi tutsak aldığı, bazılarını öldürdüğü, bir kısmını asker olarak kullanılmak üzere orduya gönderdiği belirtilmektedir.

Alzi(ni): Hitit Alziya, Mitanni metinlerinin Alşe ve Ermeni kayıtlarında Alznik.

Bağın yazıtı: Titiani = "eyaletin" yöneticisi (Lu EN.NAM) olarak atamış oluşu dikkat çekmektedir.

Meliteialhe: Akdeniz'e giden yol üzerinde.

000400F.KULAKOĞLU 11/28

Engin bir idari deneyim ile göreve başlayan büyük mimar Menua, tarımsal verimliliği artırmak için

FK5/10

000000000001065

DD5/10

barajlar, sulama kanalları, kaleler ve yollar inşa ederek ülkesini imar etmiş, bunların yanında başarılı doğu, kuzey ve batı seferleri düzenleyerek krallığın topraklarını genişletmiş ve bundan da önemlisi gelişen krallığın ihtiyacı olan ekonomik gücü farklı yörelerden elde ettiği altın, gümüş, bakır ve demir gibi maden zenginlikleri ve batı dünyasıyla yapılan ticaret ile sağlamayı başarmıştır. Urartu Krallığı

Menua'nın başarılı saltanatı ile Yakındoğu'da

FK5/10

000000000001065

DD5/10

Asur'un yanında en önemli askeri güç olduğunu kanıtlamıştır.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000401F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) DD5/10
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-ulan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	IV. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713)	
	Sanhêrib (704-681)
	Esar-Haddôn (680-669)
	Assur-banipal (668-627)
III. Sarduri FK5/10	Aşşur-etelli-ilani (626-624) DD5/10
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	II. Aşşur-uballit (611-609)
	F.KULAKOĞLU000401AÜ00040111/28

KRAL I. ARGİŞTİ DÖNEMİ(785/80-756)

000402F.KULAKOĞLU 11/28

Menua'nın askeri ve imar faaliyetleri ile dolu saltanatu, Urartu Krallığının başarı grafiğinin bir sonraki kral, Menua oğlu Argiştı döneminde daha da yükselmesini sağlamıştır. Öyle görülmektedir ki; büyükbabası ve babası ile adı birleşen krali yazıtta yer alan *Menua oğlu İnüşpua*, Menua'dan sonra başa geçme şansını elde edememiştir. İşpuini ve Menua tarafından taht için varis gösterilen ve bu amaçla eğitilen velihat prens İnüşpua, yerini Argiştı'ye bırakmak durumunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi prens Urartu tahtına geçmeden hayatını yitirmiş olabilir.

Van Kalesi'nin güney uçurumundaki anıtsal kaya mezarının girişine yazdırttığı ve "**Horhor Yazıtları**" olarak bilinen yıllıklarında belirttiği gibi; Argiştı "babadan kalan yere", yani tahta Tanrı Haldi'nin emri ile çıkmıştır. Bu ifadede sanki tanrıların isteği ile gerçekleşen olağan dışı bir yargı vardır. Belki de Argiştı ağabeyi İnüşpua'yı bir şekilde bertaraf ederek bu unvanı almıştır. Belki de bu nedenle yıllıklarının girişinde kendisini ancak Madırburç yazıtında gördüğümüz unvanlar dizisi ile şerefendirme gereğini duymuştur:

Menua oğlu Argiştı, yüce Tanrı Haldi için bu yazıtı tesis etti. Tanrı Haldi'nin yüceliği ile Menua oğlu Argiştı, güçlü kral, büyük kral, Biainili ülkesinin kralı, krallar kralı, Tuşpa kentinin yöneticisi..."

FK5/10

000000000001067

DD5/10

I.Argiști (M.Ö. 786-764 AÇ/785/80-756KK)

000403F.KULAKOĞLU 11/28

'Horhor Yazıtları"ndan ve Van'da bulunan diğer yazıtından elde edilen bilgiler ile saltanatının ilk 15 yılındaki askeri eylemlerini içeren yıllıklarını oluşturmak mümkündür. Bu kayıtlardan anlaşıldığı gibi I. Argiști saltanatının daha **ikinci yılında kuzey ülkeleri** üzerindeki emellerini ortaya koymuştur. Babası Menua'nın **Diauehi** ülkesindeki egemenlik mücadelesinin neticesinde olumlu sonuç vermediğini bilen yeni kral, bu soruna son vermek niyetindedir: '*...Argiști şöyle der:*

*Hükmeden yüce Tanrı Haldi ye...(muzaffer olmak için) yalvardım. O yılda ordumu tekrar topladım ve **Diauehi** ülkesine (ve) Diauehi kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım..."*

Urartu kralı yörede yer alan ve Diauehi kralının önderliğindeki bir çok kabileye karşı başarılı savaşlar verdikten sonra kuzeydoğuya, yani Gökçe Göl çevresine yönelmiş ve buradaki **Uiteruhi** ülkesine saldırmıştır. Bu bölgeden elde edilen ganimetin listesi Argiști'nin seferden ne amaçladığının kanıtı gibidir: "*...19.255 erkek çocuk, 10.140 canlı savaşı, 23-280 kadın, toplam 52.675 kişiyi o yıl tutsak aldım.. Bazılarını katlettim bazılarını canlı olarak götürdüm. 1.104 at ve 35.015 büyük boynuzlu ve 1.829 küçük boynuzlu sığırı (ülkeme) taşıdım.. Argiști der ki; bütün bunları Tanrı Haldi için bir tek yıl içinde başardım.*

Argiști'nin uyguladığı gibi; bir bölgede sorun çıkartan halkların yaşadıkları topraklardan **sökülerek başka bir bölgeye yerleştirilmesi**, Urartu krallarının Menua döneminden itibaren başvurdukları bir yöntemdir. Toplu nüfus aktarımı olarak tanımlanabilecek bu uygulamayı Urartu kralları, Asur'dan örnek almış olmalıdırlar. Böyle bir uygulamanın temel nedenleri Urartu merkezi gücüne karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak ya da bu halkları sorun yaratmayacak merkeze yakın bir bölgeye taşımaktır. **İşpuini ve oğlu Menua'nın**, Anaşe kentinden canlı olarak taşıdığı binlerce kişi ve daha sonraki yıllarda M.Ö.785 de, Uiteruhi ülkesindeki ayaklanmayı bastırmak için bu bölgeden taşınan toplam 52.675 kişi, bu tür toplu nüfus aktarımlarına örnektir. Toplu nüfus aktarımının yapılmasında bir başka amaç ise, daha önce de belirttiğimiz gibi orduyu büyütme'dir. Urartu yazılı kaynaklarında birçok ülkeden alınan tutsaklar arasında erkek çocukların büyük bir yer tutmasının nedeni budur. Urartu Krallığı'nın sınırları içinde inşa edilen yeni bazı kentlere bir başka bölgeden alınan esirler getirilmiş ve yerleştirilmiştir. En güzel örneğini I. Argiști döneminde Erepuini kentinde gördüğümüz bu tür nüfus aktarımı hâlâdeki düzeni sağlamak açısından önemli idi

FK5/10

00000000001068

DD5/10

F.KULAKOĞLU000403AU000403.11/28

KUZEYDE YİNELENEN KARIŞIKLIKLAR

000404F.KULAKOĞLU.11/28

Erzurum yöresinin güçlü krallığı Diauehi'nin mağlup edilmesine karşın kral Mannudubinin hayatının, ağır vergi ve haraçlar karşılığında olsa bile, bağışlanması dikkat çekmektedir. Son derece zengin doğal kaynaklara sahip kuzey ülkelerinin doğrudan Urartu sınırları içine katılmamasının nedeni olasılıkla Urartu'nun kurmaya çalıştığı idari sistemle ilgilidir.

FK5/10

000000000001069

DD5/10

Menua'nın batı ülkeleri kralları için uyguladığı bu yöntemle, sefer yapılan yöre krallarının anlaşmalar ile Urartu'ya bağlandıklarını görmekteyiz. Böylece ele geçirilen yörede çok sayıda Urartu askerini devamlı olarak bırakmak gerekmeyecekti. Ancak bu politikanın en azından Diauehi Krallığı için geçerli olamayacağı çok kısa sürede ortaya çıkacaktır. **Erzurum ve daha kuzeydeki Doğu Karadeniz Dağları'nın güney yamaçları Urartu'nun ihtiyaç duyduğu altın ve gümüş madenleri açısından oldukça zengindir.** Argiști'nin, kuzeyden gelen bazı göç dalgalarını durdurabilmenin yanında, yöreye sefer yapmak arzusunun diğer bir temel nedeni bu zenginlikler olmalıdır. Altın postu aramak için aynı bölgelere gelen altın peşindekiler Argonatlar gibi, I. Argiști de yörenin bu zenginliğinden haberdar olmalıdır. Nitekim Diauehi kralının bağışlanması için ödenen haraç bunu kanıtlamaktadır:

"... 41 mina saf altın, 37 mina gümüş, 10.000 mina bakır, 1.000 binek atı, 300 büyük boynuzlu siğir 10.000 koyun ve ayrıca... saf altın, 10.000 mina bakır...boğa, 100 siğir 500 koyun, 300 binek atı..." Diauehi kralından elde edilen haraçlar arasındadır. Urartu yazıtlarındaki "mina"nın kaç gram olduğu kesin değildir. MÖ. 9-7. yüzyıldan kalan ağır minalardan anlaşıldığına göre Assur ve Babilde 1 "sekel" 1/60 "mina" (± 8.333 gram), 1 "mina" 1/60 "talente" (500 \pm 40 gram) eşittir. 60 mina olan 1 talent, yaklaşık olarak 30 kilogramdır. Bu durumda Argiști sadece bir tek seterden, diğer ganimetlerin yanında, 20 kilogram saf altın, 18 kilo gümüş ve 5 ton bakır elde etmiştir.

FK5/10

000000000001069

DD5/10

- I. Arğısti'nin kuzey ülkelerinde gelişen siyasi olaylara kısa sürede  z m bulduğunu söylemek mümkün değildir. Saltanatının hemen  c nc  yılında (M. . **784/783) Gökçe G l** ve civarındaki kabileler üzerine yapılması zorunlu olan sefer bunu kanıtlamaktadır. Savaş verilen kabileler arasında Kuarzani, Ultuza, Uruani, Muzuru ve  rkiuni vardır.
- **Yörenin en g c l   lkesi Etiu(ni)** bu seferle ele geçirilmiŐtir. Yörede sorun yaratan kabilelerden binlercesi tutsak alınmış ve Urartu ülkesine gönderilmiŐtir. Kayıtlardan anlaşılmaktadır ki; Arğısti kuzey ülkelerindeki ayaklanmaları başarı ile bastırmış ve bu toprakları bir daha yitirmemek üzere Urartu Krallığının sınırları içine katmıŐtır.

Argiști'nin **dördüncü saltanat yılı**, kralı, uzun zamandır Urartu yazıtlarında karşımıza çıkmayan çok farklı bir yöreye, batıya götürecektir.

*'Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve **Hate ülkesini** ve kral Hilarada'nın ülkesini ele geçirdi...'*

cümlesi ile başlayan yıllıklarda devanında, bu topraklarda yer alan diğer kent ve ülkelerin mağlup edildiği anlatılmakta ve **Malatya** (Meliteialhe) Krallığının bazı kentlerine gösterilen müsamahadan söz edilmektedir. Ancak bu bağışlamanın bedeli büyüktür. I. Argiști ikinci bin yıldan kalan bir gelenekle hala Hate ülkesi (Hitit ülkesi) olarak adlandırılan bu topraklardan 2.539 çocuk, 8.698 canlı adam, 18.047 kadın olmak üzere toplam 29.284 kişiyi tutsak almış, bir kısmını kılıçtan geçirdikten sonra, kalanları bir başka bölgeye taşımıştır.

Bu insanlardan 6.600'ü olasılıkla **kralın beşinci saltanat yılında** (M.Ö.782) inşa edilen **Gökçe Göl** yakınındaki **Erepuini** kentine yerleştirilmiştir.

Urartu krallarının genel siyasetine uygun olarak bu insanlar için **Gökçe Göl civarında kentler, sulama tesisleri ve sulu tarım arazileri yapılmıştır**. Bu durum kral Argiști'ye ait olan ve Araş Nehri kıyısındaki Karakale civarında bulunan bir yazıtta açıkça belirtilmiştir. Kral dördüncü yıl kayıtlarını başarısından emin bir şekilde şöyle bitirir:

"... Tanrı Haldi'nin adına ben bu kahramanlıkları (işleri) tek bir yıl içinde başardım."

Gökçe Göl ve civarında Menua ile başlayan iskan politikaları Argiști zamanında sürmüştür.

000407F.KULAKOĞLU 11/28

Bu toprakların Urartu'nun güvenliği için olan önemi, yeni kalelerin inşasını ve buralarda sürekli olarak konumlandırılacak askeri bir gücün varlığını gerekli kılmıştır. Gökçe Göl etrafındaki tarım arazilerini ve maden zenginliklerini denetim altına almak amacıyla tesis edilen eyalet, kuzey ülkelerinin merkezi durumuna getirilmiştir. Yoğun kar yağışı olan kış aylarında merkez ile iletişimini kesilmesi durumunda bile başkent Tuşpa'nın yardımına en az seviyede ihtiyaç olacak şekilde, ekonomik ve askeri acıdan kendine yetebilecek bu tür eyaletlerin kurulması Urartu Krallığının devamı için önemli olmuştur.

Kralın M.Ö. 783/782 yılına tarihlenen **besinci yıl** sereni kayıtlarında bölgedeki iskan politikası ile ilgili bilgiler elde etmek mümkündür. **Etiu(ni) ülkesini ele geçiren kral** Tanrısı Haldi'nin emri ile konuşur:

"... *Biainili ülkesini)) gücünü göstermek ve düşman ülkelerini (zaptetmek) için İrpuni (Erepuni) kentini inşa ettim. Ülke yaban idi ve benden önce buraya hiçbir şey inşa edilmemişti. Burada yüce işler basardım. Hate ve Supani ülkelerinden getirdiğim 6.600 savaşçıyı buraya yerleştirdim...*"

Bu kente yerleştirilen insanlar için yukarıda da belirtildiği gibi, çeşitli imar faaliyetleri kapsamında kanallar ve sulama sistemleri inşa edilerek daha fazla tarımsal verim elde edilmesi amaçlanmıştır. Aynı yazıdan anlaşılmaktadır ki; **I. Argiști Erepuni yöresine Hate ve Supani ülkelerinden göçmenler getirmesine rağmen, bu yörede güvenliği tehlikeye sokabilecek halkları bir başka yöreye, belki de Van Gölü çevresine taşımıştır.** Yöreye getirilen 6.600 savaşçıya karşı, kadınlı erkekli toplam 790 kişi ise bölgeden zorunlu göçe tabi tutulmuştur.

F.KULAKOĞLU000407AÜ00040711/28

Urartu Krallığının Argiști ile ulaştığı güce ve elde edilen geniş topraklara karşın, bazı yörelerdeki sorunlar hiç bir zaman bitmemiştir. 000408F.KULAKOĞLU 11/28

Menua'nın **Kuzeybatı İran**'da elde ettiği başarılar yörenin bir dönem sessiz kalmasını sağlamış, özellikle bu yıllarda Asur'un içinde bulunduğu zor günlerde, Urartu için pek fazla sorun yaratmamıştır. Ancak Argiști'nin yıllıkları kralın saltanatının ilerleyen yıllarında durumun değişmekte olduğunu göstermektedir. FK5/10 000000000001073 DD5/10

Argiști'nin saltanatının **altıncı yılında** (M.Ö.781) uzun zamandan beri herhangi bir sorun ile karşılaşılmayan Batı İran'da Urartu açısından **rahatsızlık** veren olaylar başlamıştır.

Bu tarihten itibaren **sekiz yıl boyunca Urartu ordusu Batı İran'daki Barşua ve Mana ülkelerine karşı sefere** gidecektir.

Kralın altıncı ve yedinci yıl seferleri aynı cümle ile başlar:

'Tanrı Haldi silahları ile sefere çıktı ve Asur'un yandaşlarını ele geçirdi...'

Sekiz yıl boyunca kaleme alınan bütün sefer kayıtlarında Barşua ve Mana ülkesine yapılan seferler sürekli olarak zikredilmiştir. İlk kez Karagündüz yazıtı ile karşımıza çıkan Barşua ülkesinin I. Argiști dönemindeki tarihi coğrafyası, Urartunun Batı İran içlerindeki egemenliğinin sınırları açısından önemlidir. İşpuini'nin sözünü ettiği Barşua ülkesi, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, **Urmiye Gölü'nün güney kıyılarından başlamakta ve güneye doğru ilerlemektedir.**

Mana ülkesi de bu coğrafi alan içinde daha çok Urmiye Gölü civarındaki ovalara verilen ad olmalıdır.

Ancak dokuzuncu yıl kayıtlarında da belirttiği gibi; **kral güneyde İran içlerine kadar ilerlemiş ve bunu "Asur Dağlarına kadar gittim"** cümlesi ile ifade etmiştir.

Argiști Mana Barşua ülkelerinin sadece her yıl düzenli seferler ile denetim altında tutulmayacağı bilincindedir. Özellikle onbirinci saltanat yılından itibaren askeri seferlerin yanında, yöredeki kendine bağlı halklar ve sürekli kalacak askerler için kentler, kaleler ve sulama sistemleri inşa etmeye başlamıştır. Bu duruma en güzel örnek **Argiştihinili adlı bir kentin kuruluşu ve bu kentin su ihtiyacı için Aza nehrinden su getiren kanalların inşasıdır.** FK5/10 000000000001073 DD5/10

KUZEYBATI İRANDA YENİ ÖRGÜTLENMELER

000409F.KULAKOĞLU 11/28

Barşua ve Mana ülkelerindeki toplulukların, kuvvetinin zirvesindeki Urartu'ya karşı ayaklanabilmeleri için destek aldıkları güçler olmalıdır. Doğal olarak yörenin halklarını **Urartu'ya karşı eyleme yönlendiren Asur gücüdür.** Barşua ülkesinin bir bölümünü ve Mana ülkesinin tamamını Urartu'ya bırakmak zorunda kalan Asur, bu yıllarda Urartu'ya doğrudan saldırma gücünü kendinde bulamamış, ve halklarını örgütleyerek ayaklanmalarını sağlamıştır.

Bölgede her geçen gün güçlü bir siyasi varlık olma yolunda ilerleyen **Medlerin de Urartu işgalini pek dostça karşıladığı söylenemez.** Bölgeye Demir Çağlarla birlikte gelmeye başlayan, ancak Asur krallarının yıllıklarında III. Salmanasar'dan sonra sık sık sözü edilen Medler bu kaynaklarda genellikle "Irak ülkelerin Medleri", "doğunun güçlü Medleri" ve "Bikni Dağlarının sınırındaki Irak Medler" gibi tanımlarla anılmışlardır. Ancak görülmektedir ki: Medler artık Urartu için "uzak ülkelerin" halkları değildir.

Bu tarihten sonra Batı İran ülkeleri üzerinde geliştirilecek her türlü politikada Urartu ve Asur yöneticileri, Medleri de dikkate almak durumundadırlar.

ATLI KAVİMLER TEHLİKESİ

Gücünü büyük oranda Batı İran toprakları üzerinde gelişen olaylara ve bu yöredeki Urartu varlığının sürekliliği için gerekli uğraşlara veren Argiştı, kuzeyde Gökçe Göl Bölgesi'nde tekrar alevlenen olaylara ancak **onüçüncü saltanat yılında** (MÖ. 774) zaman ayırmıştır.

Yazıtlardan anlaşıldığı gibi; sorunun kaynağı, bölgede görülmeye başlanan yeni bir göçebe kavimdir. I. Argiştı **Etiu(ni) ülkesine** yaptığı ve bu ülkeyi ele geçirdiğini bir kez daha belirttiği seferinin kayıtlarında **İşkigulu ülkesine** kadar gittiğini yazmaktadır. İşkigulu terimi daha sonraki yıllarda sadece Urartu için değil, ancak tüm Yakındoğu için önemli problemler yaratacak olan **İskit**lerin bölgedeki varlığını belgelemektedir. MÖ. 2. binyılın sonunda Güney Rusya bozkırlarında yaşayan bu "**atlı kavimler**" daha da güneye inerek Urartu'nun egemenlik tesis etmek istedikleri Gökçe Göl ve civarında yurt edinmek arzusundadırlar. Arpaçay'ın kıyısındaki Kanlıca'da bulunan bir başka yazıtta da adları geçen İşkigulu halkları, ilerki yıllarda sık olarak karşımıza çıkacaktır.

Argiştı'nin **ondokuzuncu yılından** sonraki faaliyetleri ile ilgili fazla bir bilgimiz yoktur. Kralın bu yıldan sonraki yıllıkları hiç bir zaman tamamlanamamıştır. Ancak İşkigulu ülkesine yapılan seferden altı yıl sonra, M.Ö. 768'de, Erzurum yöresindeki Diauehi ülkesinin tekrar ayaklandığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Diauehi kralı olan Utupurşini'ye karşı ne tür önlemler alındığı ya da Diauehi kralının sonu hakkında bilgimiz yoktur. Diauehi ülkesinden Urartu metinlerinde bir daha söz edilmemesi, bu kralın doğrudan Urartu topraklarına baskınlığını ve sorunun bütünüyle halledildiğini gösterir.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000411F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) 000000000001076 DD5/10
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-đan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	IV. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (705-685)	Esar-Haddôn (680-669)
FK5/10	000000000001076 DD5/10
III. Sarduri (685-649)	Aşşur-đanipal (668-627)
III. Sarduri (649-609)	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
	F.KULAKOĞLU000411AÜ00041111/28
	II.Aşşur-uballit (611-609)

ARGİŞTİ OĞLU SARDURİ (756-730)

Van Kalesi'nin kuzey eteklerinde inşa edilmiş olan bir açık hava tapınağının nişleri içinde ve Van'ın çeşitli noktalarında bulunan çivi yazılı belgeler, Argiştî'den sonra başa geçen kralın faaliyetlerini anlatmaktadır. Argiştî oğlu Sarduri (II) de bu yazıtlarda kendisini aynen babasının unvanları ile tanıtmaktadır:

'Hükmeden Haldi için Argiştî oğlu Sarduri dedi ki. Tanrı Haldinin gücü ile Argiştî oğlu Sarduri, güçlü kral, yüce kral, dünyanın kralı, Biainili ülkesinin kralı, krallar kralı, Tuşpa kentinin hakimi...'

Kral Sarduri adına bir yenilik olarak "**dünyanın kralı**" unvanını eklemiştir. Aslında bu unvanları alması için her türlü neden vardır. **Asur Krallığı içinde bulunduğu zor günlerden hala kurtulamamıştır.** Bu nedenle Urartu için Sarduri'nin ilk yıllarında güneyden gelebilecek ivedi bir tehlike yoktur.

Baba Argiştî, Erzurum ve Gökçe Göl çevresindeki ayaklanmaları bastırmış, Kuzeybatı İran'a kaleler ve garnizonlar kurarak bu ülkeyi denetim altına almıştır.

Sarduri için yapılacak en güzel faaliyetler, Cavuştepe veya Kayalidere gibi yeni kaleler inşa etmek, sefer yapacak ve ganimet elde edecek yeni ülkeler bulmaktır.

Uzun yıllardan beri Fırat Nehri kavsi içlerine ve ötesine seferler düzenlenmemiş oluşu II. Sarduri'yi tekrar "batı" seferlerine çıkmaya yönlendirmiş olmalıdır. Saltanatının **birinci yılında Malatya Krallığı üzerine yaptığı seferin ganimet listesi "batı"ya yönelmesinin haklı bil-gesi niteliğindedir:**

"... 10.408 at, 132 katır, 12.321 inek. 9.036 boğa. toplam 21.357 büyük boynuzlu hayvan, 35.467 küçük boynuzlu hayvan, 2.114 savaş silahı, 1.332 yay, 47.970 ok, 1.022.133 ölçek arpa. 111 akarki sarap... 7.079 mina bakır. 336 tutsak..."

FK5/10

00000000001077

DD5/10

Batıya yapılan askeri sefer etraflı şekilde **Kömürhan** veya **İzoli** yazıtı olarak bilenen bir kaya kitabesinde anlatılır. Şu anda Fırat nehri kıyısında bulunan Karakaya Baraj Gölü suları altında yatmakta olan yazıt, Urartu Krallığının en batıya diktiği yazıt olmak ünvanını da korumaktadır. Yazıtta:

"Şaşu'nun oğlu Hilaruda, Melitealhelilerin (Malatya) ülkesinin kralı, Argiştı oğlu Sarduri'nin önünde baş eğdi... Argiştı oğlu Sarduri'nden önce Sarduri şöyle der: Fırat durgunluğundan karşıya geçen hiç bir kral yoktu. Ben Tanrı Haldi'ye dua ettim, Urartu tanrıları Teişeba'ya, Şivini'ye dua ettim. İstekte bulundum. Tanrılar beni dinlediler, bana yol açtılar, Tumeişki önünde askerlerimin arasında karşıya geçtim... Savaştan dönerken Hilaruda'nın krali kenti olan Şaşıyi muhasara ettim. Tahkim edilmiş bu kenti savasarak aldım... Sarduri şöyle der: İçeri girip emrettim; Melitea muhasara edilsin. Hilaruda geldi, önümde ayaklanma kapandı ve kendini affettirmek istedi. Merhamet gösterdim. Altın, gümüş ve eşyaları ganimet olarak Urartu'ya taşıdım. O'nu vergiye bağladım. Hazani, Yaurabi, Tumeişki, Wasini, Maninui, Aruşi, qulburarini, Taşe, quera'nın taşesi ve Meluiani adlı dokuz kaleyi o ülkeden ayırıp kendi topraklanma kattım" denmektedir.

İzoli yazıtının içeriğinden anlaşıldığına göre; bu seferin en önemli amacı **Melitealhe (Malatya) ülkesinin egemenlik altına alınabilmesidir**. Malatya tümüyle Urartu topraklarına katılmasa bile yörenin egemenliği konusunda önemli başarılar elde edilmiştir. Urartu kralı Sarduri'nin Hilaruda'nın yalvarışlarına bakarak onu bağışlaması ve yöreden sadece ganimetler alarak ayrılması Urartu'nun sınır bölgelerindeki krallıklara karşı uyguladığı siyaseti yansıtır. Anlaşıldığı kadarıyla Urartu, Melitealhe kentini doğrudan idaresi altına almaktan kaçınmıştır. Melitealhe gibi diğer bazı uç bölge krallıkları Urartu hakimiyetine girmemiş, yapılan ikili antlaşmalarla yenilgiye uğratılan krallık ağır vergiye bağlanarak siyasi bağımlılık altına alınmıştır. Sonuçta ele geçirilen ve Urartu ana yerleşim merkezlerinden bir hayli uzakta olan bu bölgelerde çok sayıda Urartu asker bulundurma gibi bir zorunluluk ortadan kalkmıştır.

Urartu ordusunun Malatya ve civarında, daha genel anlamıyla Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler üzerinde kurmaya çalıştığı ve büyük oranda başarılı olduğu bu girişimler, **Urartu** ile Asur'u kaçınılmaz olarak karşı karşıya getirmiştir. İki ordu **M.Ö. 753 yılında Kuzey Suriye'de savaşa tutuşmuşlardır.** Bu savaş ile ilgili olarak Asur kayıtlarında hiç bir bilgi yoktur. Görülmektedir ki; yenilgi ve başarısızlık krali kayıtlara hiç bir zaman yansımamaktadır. Ancak savaşın galip tarafı Urartu, bu fırsatı kaçırmamış ve galibiyetini Van'da bulunan bir yazıt üzerinde ebedileştirmiştir:

...Adadnirari'nin oğlu Asur kralı Assurnirari'yi mağlup ettim...

Bu kayıtlar, Urartu'nun Asur Krallığını mağlup ettiğini ifade eden ender yazıtlardan biridir. Bu başarılar II. Sarduri'ye yazılı kaynaklarda *güneşin battığı deniz* olarak adlandırılan Akdeniz'in ve buradan yapılacak Akdeniz ticaretinin yolunu açmıştır. Yunanistan ve Etrurya'daki bazı mezarlarda ortaya çıkartılan Urartu eserlerinin buralardaki varlık nedeni, Urartu'nun Doğu Akdeniz kıyılarındaki bazı kentlerin ihracat limanı olarak kullanmasına bağlanabilir.

ZİRVEDE BİR KRALLIK

000415F.KULAKOĞLU 11/28

Batıdan muzaffer olarak dönen II. Sarduri eylemlerini doğu ülkeleri üzerinde yoğunlaştırmış, **Mana** ve **Babilu** ülkelerine, bir günde 23 kaleyi ele geçirecek kadar başarılı seferler düzenlenmiştir. Aynı yıl kuzey ülkelerinden gelen bir isyan **Etü(ni)** ve **Liki** ülkeleri ve bu ülkelerde yer alan kentler yakılıp yıkılarak tahrip edilmiştir. Yöredeki bazı yerel krallar ağır vergi ve haraçlar karşılığında bağışlanır. İlgili kayıtlarda Etü(ni) bölgesinde çok sayıda krallıktan ve krali kentten söz edilmektedir.

Anlaşılmaktadır ki; yörede var olan veya bölgeye yeni göçen kabileler, Urartu egemenliğinden hoşnut değillerdir. Bu nedenle Urartu'ya karşı bir birlik oluşturarak isyan etmişlerdir. Sarduri'nin yöreden aldığı haraç listesi bu isyanda hiç de başarılı olmadıklarının kanıtıdır

"...3-500 çocuk, binlerce kadın, 4.000 savaşçı...8.525 büyük boynuzlu siğir
18.000 küçük boynuzlu siğir..."

Yazıtın ilerleyen satırlarında sefer yapılan üç ülkeden alınan haraçların miktarı, eğer abartılmamış ise, şaşılacak kadar artar. Bu kez II. Sarduri listesini 12.735 erkek çocuk, 46.000 kadın, 12.000 savaşçı, 2.500 at, 23.335 büyük boynuzlu hayvan ve 58.100 küçük boynuzlu hayvan ile tamamlar. Aktarılan insan sayısının fazlalığı yöredeki isyanın da boyutunu ve Sarduri'nin bu isyana nasıl hoşgörüsüz yaklaştığını göstermektedir. Ele geçen hayvan sayısı ise, yörenin göçebeliliğe ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısı ile ilgili bilgi verir.

II. Sarduri M.Ö. 750 yılından hemen sonra **Doğu Karadeniz Dağları** civarındaki Kulha (Kolhis) ve M.O.746 yılından sonra da tekrar **Güneydoğu Anadolu** ülkelerinde askeri eylemlere girer. Güneydoğu Anadolu'da **Kumahalhi kralı olan Kuştaspili'yi mağlup eden** Urartu kralı, Gaziantep'in 30 kilometre kuzeydoğusundaki **Halpa ve Uita** kentlerini ele geçirir.

Kumahalhi Asur metinlerindeki Kummuğu ve Klasik Çağ'ın Kommagene'si ile aynıdır. Yöreden elde edilen ganimet son derece zengindir. Kuştaspili'nin Sarduri'ye ödediği vergi arasında 40 mina saf altın, 800 mina gümüş, 3.000 adet giysi, 2.000 bakır kalkan ve 1.535 bakır kase vardır. Asur kralının da uzun yıllar altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri elde ettikleri Kumahalhi'nin Urartu denetiminde oluşu, Asur ekonomisine vurulan önemli bir darbedir.

Yörenin elde tutulabilmesi amacıyla Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki devletler ile iyi ilişkiler kurmayı başaran II.Sarduri bu durumunu uzun süre koruyamamıştır.

FK5/10

000000000001081

DD5/10

ASUR OTORİTESİNİN YENİDEN KURULUŞU

Çok zor günler yaşayan Asur, Kuzey Suriye'de uğradığı mağlubiyetler neticesinde yönetimi denetimini yitirmesi üzerine daha da sarsılmış olmalıdır. Bu başarısızlığın da etkisiyle olacak, uzun yıllardan beri çeşitli taht kavgaları ve iç isyanlarla uğraşan Asur'da kötü günleri sona erdirecek bir kral zorla da olsa Asur tahtını ele geçirmiştir.

M.Ö. 745 yılında, ordu seferde iken başkent Kalah'ta çıkan bir isyan büyümüş ve aynı yılın Mayıs ayının başında (Airu'nun 13. günü) **Pul** adlı bir köle **III. Tiglat-Pileser** krali adı ile Asur'a hükmetmeye başlamıştır. Yeni kral ile birlikte yapılan idari reformlar sonunda Asur'dun karanlık ve zor günleri geride kalmış, yıllar öncesinin özlenen askerî gücü ve bölgedeki tartışılmaz otoritesi yeniden kurulmuştur. **Asur kralı III. Tiglat-Pileser, Yakındoğu'daki varlığının büyük oranda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarının geri alınmasına ve bu topraklardaki zenginliklerin yeniden Asur'a akmasına bağlı olduğunu anlamıştır.**

Bu amaçla saltanatının **üçüncü yılında, MÖ. 743'de, ordusunu harekete geçiren kral, Kuzey Suriye'ye girer. Urartu kralı Sarduri, yörenin Kent Devletleri ile oluşturduğu koalisyonun başında Asur kralını beklemektedir.** Koalisyonda Arpad kralı Agusinin oğlu Mati-ilu, Melitealhe (Malatya) kralı Sulumeli, Gurgum kralı Tarhulara, Kumahalhi kralı Kuştaspili, Que kralı Urikki, Karkamış'lı Pisiris ve Sam'allı (Zincirli) Panammu vardır. Bu koalisyon, Urartu'nun Asur'a karşı uyguladığı politikaların ulaştığı başarının ve söz konusu kent devletleri tarafından bu politikanın nasıl benimsendiğinin gerçek bir kanıtıdır. İki ordu arasındaki savaş, Kumahalhi'nin bir kenti olan **Halpa'da (Halfeti) gerçekleşir. Açık meydan savaşlarında usla olan Asur ordusu, II. Sarduri'nin yönettiği ortak gücü yenilgiye uğratır.** Bu kez yıllıklara övgü dolu sözler yazmak sırası Tiglat-Pileser'e attir:

"...Saltanatımın üçüncü yılında Urartu'lu Sarduri bana karşı ayaklandı; (Arpad'lı) Muti-ilu, Melid'li Sulumal Gurgum'lu Tarhulara. Kummuhu'lu Kuştaspili güçlerine güvendiler... Tanrım Asur'un gücüne ve yüceliğine inanarak onlarla savaştım... Büyük bölümünü kılıçtan geçirdim. Dağların uçurumlarını ve vadilerini onların cesetleri ile doldurdum... Sarduri canını kurtarmak için bir gece vakti... Ülkesinin sınırı olan Fırat üzerindeki köprüyü geçerek kaçtı ve bir daha hiç görünmedi..."

M.Ö.743 yılında Asur'un elde ettiği bu başarı meyvelerini vermekte gecikmedi. Seferden sonra Akdeniz kıyılarındaki kentlerden vergi alınabilmesi, Lübnan Dağları ve Amarus Dağları'nın zenginliklerinin tekrar Asur'a akması bunun önemli kanıtlarıdır.

III. TİGLAT-PİLESER ve TUŞPA'NIN MUHASARASI

Tiglat-Pileser'in, Halpa'da Urartu ve yandaşlarına karşı elde ettiği başarı, Urartu'nun Kuzey Suriye Kent Devletleri üzerindeki siyasi etkisini önemli ölçüde azaltmıştı. Ancak Asur kralı **III. Tiglat-Pileser**, bu galibiyet ile yetinmek niyetinde değildi. Kral, Urartu'ya kendi ana yerleşim alanlarında çok daha ağır bir darbe vurmak niyetindedir. Asur yazılı kaynaklarından anlaşıldığına göre Tiglat-Pileser bu fırsatı **M.Ö.735 yılında** yakalayarak bu kez Urartu Krallığının başkentine doğru sefere çıkmıştır. Asur ordusu Urartu toprakları içinde aldığı bir çok başarıdan **sonra Urartu'nun başkenti Tuşpa'ya saldırır ve kenti muhasara altına alır :**

"...Onu kendi kenti Turuşpa da (Tuşpa) muhasara altına aldım (kapattım) ve (kentin) kapısının önünde çok sayıda askerini kılıçtan geçirdim. Krali bir suretimi yaptırarak Turuşpa'nın önüne çıktım.."

Urartu "ya saldıran Asur orduları karşısında Urartu krallarının en güçlü silahı olan **zaman** bu kez de Urartu başkentinin ele geçirilmesini önler. Kentin güçlü sur duvarları ve savunma sistemi Tuşpa'nın, Asur ordularının eline geçmesini engeller. Ancak Tiglat-Pileser Tuşpa civarındaki diğer yerleşmeleri yerle bir eder. Fakat yaklaşan kış nedeniyle olmalıdır ki, Tuşpa'nın muhasarasını kaldırır ve Asur'a geri döner. Sarduri'nin III. Tiglat-Pileser karşısında son on yılda aldığı **bu iki önemli yenilgi** sadece kişisel olarak Sarduri'yi değil, Yakındoğu'daki Urartu gücünü de sarsmış olmalıdır. Merkezi otoritenin sarsılmasıyla bazı **uç boylarındaki ülkeler Urartu egemenliğinden kopmaya başlar.** Urartu tahtına yeni bir kralın bu tarihlerde geçmesinde de bu yenilginin payı büyük olmalıdır. Urartu Krallığı bir kralın saltanat dönemi içinde hem zirveyi yakalamış, hem de bu zirveden aşağıya inmeye başlamıştır. Yakındoğu'nun bir çok krallığında olduğu gibi bu kaderi yaşamak Urartu'da II. Sarduri'ye kismet olmuştur.

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000419F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) DD5/10
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-đan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-706)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (706-685/80)	Esar-Haddôn (680-669)
FK5/10	000000000001084
III. Sarduri (685/80-648)	Assur-banipal (668-627)
DD5/10	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
F.KULAKOĞLU000419AÜ00041911/28	II.Aşşur-uballit (611-609)

I.Rusa(730-714/3)

000420F.KULAKOĞLU 11/28

II. Sarduri'nin tahtı bırakmasında Tuşpa muhasarasının ve bir anlamda yenilgisinin payı olmuş mudur bilinmemektedir. Ancak M.Ö. 735 yılında Urartu tahtında yeni bir kralın hüküm sürmesi 735 yılı yenilgisi ile ilgili görülebilir. Biainili ülkesinin yeni ofondisi ve Tuşpa kentinin yeni idareci Sarduri oğlu I.Rusa'dır.

Rusa, babası veya büyükbabası gibi yöreye egemen ve güçlü bir krallık devir almamıştı. Aksine babası Sarduri'nin Asur kralı II. Tiglat-Pileser karşısında aldığı yenilgiler, Urartu'nun sınırlarında yer alan bir çok bölgenin Asur'a yitirilmesine neden olmuştur. Asur kralı batıda elde ettiği başarılarını Kuzeybatı İran'da da sürdürmek ve Urartu egemenliğini bu ülkeden bütünüyle atmak arzusunda idi. Bu amaçla Mana ve Barşua'daki yöresel prensler ile çeşitli ittifaklar yapılmıştı. **Rusa için çok önemli bir sorun Kimmerler başta olmak üzere "atlı kavimler" tehlikesi idi.** Sadece Urartu için değil fakat tüm Yakındoğu için bir felaketin habercileri olan Kimmerlerin faaliyetleri büyük tarihçi Herodot'un kitabına bile girecek boyutta idi. Bütün bunların yanında Asur tahtına M.Ö. 721 yılında geçen yetenekli kral **II. Sargon**, Rusa için gerçek bir kabustu.

FK5/10

00000000001085

DD5/10

Rusa dönemine tarihlenen yazıtların bir hayli sınırlı olması bu kralın saltanatı sırasında yaşanan tarihi olayları tam olarak anlamamızı engellemektedir.

I.Rusa'ya ait en önemli yazıtların başında, Revanduz Ovasından Bşnuye Ovasına giden yol üzerinde dikilmiş olan çift dilli (Urartu-Asur) **Tarzava** steli gelir. Hasar görmüş yazıtta; Sarduri'nin Ardini kenti (Asur'da **DD5/10**) **Musasir**) kralı Urzana'nın, Rusa'ya başvurduğu ve Rusa'nın, Urzana'nın ordusu ile ilgili bazı düzenlemeler yaptığı anlatılmaktadır. Bu **işbirliğinin anısına olacak bir tapınak inşa edilmiş** ve Ardini kenti kralı Urzana, eyaletin başına yönetici olarak atanmıştır.

Asur gücünün Kuzeybatı İran'daki Mana topraklarında egemenliği ele geçirme girişimlerine bağlı olarak **Urartu buradaki yerel krallar ile Asur'a karşı çeşitli ittifaklar denemektedir**. Bu ittifaklar içinde Ardini kralı Urzana kimi zaman Asur yandaşı olmuş ve Rusa'ya karşı düşmanlık beslemiş, kimi zaman ise Urartu'nun yanında yer almak zorunda kalmıştır. Bu olay da böyle bir siyasetin sonucu olmalıdır.

Mana topraklarında önemli bir güce sahip olan ve Asur kayıtlarında "**tüm Mannea'nın (Mana) kralı**" olarak belirtilen **Aza**, Asur'un tarafında yer almakta, Zikirtu'lu Metatti ve Uidis'li Bagbartu, Urartu yanlısı bir siyaset sürdürmektedir. Bu olaylar çok değil, bir kaç yıl sonra Batı İran'da, Yakın **Ek5/10**'nun iki süper gücü **DD5/10** olacak olan sıcak güdümlü habercileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

GÖKÇE GÖL CİVARINDA GELİŞEN OLAYLAR

000422F.KULAKOĞLU 11/28

I. Rusa'ya ait önemli yazıtlardan ikisi kuzey ülkelerinde yani Gökçe Göl civarında ortaya çıkmıştır. Gökçe Göl kıyısındaki Kelagran'da bulunan aynı adlı yazıt, I. Rusa'nın gölün her iki yakasında çok sayıda kralı sadece bir gün içinde dize getirdiğini belirtmektedir:

FK5/10

000000000001087

DD5/10

"...Gölün bu yakasında ve diğer yakasında 23 kralı tek bir yıl içinde ele geçirdim. Kadın ve erkekleri Biainili ülkesine taşıdım... Tanrı Teişeba için kralı bir kent inşa ettim ve adını Tanrı Teişeba'nın kenti' koydum."

Aynı bölgede **Kamo Köyü** (Tsovinar) yakınında bulunan bir başka Rusa yazıtında da bölgedeki Uelikuhi kralının mağlup edildiği ve eyaleti yönetmesi için bir valinin burada görevlendirildiği yazılmaktadır. Söz konusu ülkenin Sarduri tarafından da ele geçirilmiş olması, yörede hareketlenen "**göşebe kavimler**" tehlikesinin bir belirtisi olarak benimsenebilir. Burada ise Tanrı Haldi için bir 'Haldi kapısı' ve bir "**Tanrı Haldi kenti**" inşa edilmiştir. Bölgede yoğun inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, yörede baş gösteren ayaklanmaları denetim altına almak için olmalıdır.

FK5/10

000000000001087

DD5/10

ASUR'DA GÜÇLÜ BİR KRAL: II. SARGON

M.Ö. 721 yılında V. Salmanasar'ın yerine Asur tahtına çıkan **II. Sargon, üçüncü yıl seferinin Mannea ülkesi üzerine yöneltilmesi**, bu ülkede önemli olayların geliştiğini göstermektedir.

M.Ö. 719 yılında iki Mannea kenti olan Suandahul ve Durkukka'nın, Asur kralı Sargon'un yandaşı olan **Mannea'lı (Manalı) Ianzu**'ya karşı ayaklandıkları görülür. Yörede etkili olduğu anlaşılan Medli bir prens olan Zikirtu'lu Metatti'de isyancıların arkasında yorulur. İsyancılar ile baş edemeyeceğini anlayan Ianzu, **Asur kralı Sargon'dan yardım ister**. Bu isteği karşılıksız bırakmayan Sargon yöreye kuşatmada kullanılacak silahlarla donatılmış bir ordu gönderir ve isyancı kentleri ele geçirerek yakıp yıkar. Urartu kralı Rusa'nın yardımlarına karşın isyancı halk yöreden alınarak Kuzey Suriye'ye sürülür. Mannea ülkesindeki bu önlemler yöre halkının Asur'a karşı ayaklanmasını engellemez.

M.Ö. 716 yılında Urartu kralı Rusa ve Zikirtu'lu Metatti'nin desteklediği bir başka isyan gelişir.

Mannea'nın yeni kralı ve Ianzu gibi Asur'un yandaşı olan Aza, isyanda öldürülerek cesedi Urmiye Gölünün güneydoğusundaki Uauş Dağına atılır. Bu yeni gelişmelere karşı da Asur ordusunun tepkisi ani ve sert olur. İsyancılar içinde yer alan Uidis'li Bagbartu yakalanarak Azanın öldürüldüğü yerde derisi yüzülür. Sargon öldürülen Aza'nın yerine kardeşi Ullusunu'yu, Mannea (Mana) tahtına çıkarır. **Ancak bir süre sonra Ullusunu, Asur'a sırt çevirerek Urartu Kralı Rusa ile anlaşır. M.Ö. 715 yılında Ullusunu'nun iyi niyetini kanıtlamak amacıyla çok sayıdaki Mannea kentini Rusa'ya ganimet olarak verdiği gözlenmektedir.**

Olaya yine tepki gösteren Sargon, yöredeki bir çok kale ve kenti ele geçirerek düzeni bir kez daha kendi lehine çevirir. Sargon, Batı İran'daki Urartu egemenliğini ve bu yöre liderleri üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmak amacındadır. **Urartu toprakları içinde faaliyet gösteren ve velayet prens Sanherib'in yönettiği Asur'lu casuslar, Kimmerler'in Urartu için büyük sorunlar yarattığını ve Urartu ordusunu mağlup ettiğini Sargona bildirirler.** İstibarlat teşkilatlarının tarihteki ilk örneği olan Asur gizli servisinin raporlarından anlaşıldığı gibi: Urartu'lu Rusa, Kimmerlere karşı başarısız bir sefer yapmıştır.

Seferin Kimmerlerin daha yoğun olarak yaşadıkları kuzey
000424F.KULAKOĞLU 11/28
ülkelerine karşı yapıldığı genellikle inanılan öneridir. Ancak
son yıllarda ortaya çıkan kısa bir mektup, bu önerinin
FK5/10 00000000001089 DD5/10
doğruluğunu sorgulayacak niteliktedir. Asur'a gönderilen
mektupta "**Kimmerler gittiler. Mannea ülkesinden Urartu
topraklarına girdiler**" ifadesi vardır.

Olasılıkla **Kimmerler bu tarihlerde Kafkasya'dan, İran içlerine
kadar ilerlemişler** ve buradan Urartu üzerine yürümüşlerdir.
Urartu ordusu Uasi ülkesinde yenilgiye uğramış, ordu büyük
oranda tahrip edilmiş, ordu komutanı ve eyaletlerdeki iki vali
esir alınmış ve **Urartu kralı Tuşpa'ya geri çekilmek
durumunda kalmıştır.** Rusa, Tuşpa'ya varmadan başkentte bir
isyan başlamış ve bu durum Urartu kralını daha da zor
durumda bırakmıştır. Başkentte varan kral, isyancı
komutanları ayaklanmaya katan yirmi yüksek mehtar ve
FK5/10 00000000001089 DD5/10
100 askeri idam ettirmiş, ayaklanmayı bastırmıştır.

SARGON'UN SEKİZİNCİ SEFERİ ve URARTU

Urartu ülkesinde gelişen bu olaylar Asur kralı II. Sargon'un, Mannea ülkesindeki Urartu varlığını ortadan kaldırması için kaçırılmayacak bir fırsatın doğmasına neden oldu. Asur'un sınır boylarındaki ülkeleri denetim altına alması ve buralardan Urartu'ya hiç bir yardımın gelmemesinin sağlanması bu fırsatı daha da değerli kılmıştır. M.Ö. 714 yılının Du'uzu ayında (geç Haziran) Asur ordusu, başında II. Sargon olmak üzere Mannea topraklarındaki Urartu hedeflerine saldırıya geçer. Bilim dünyasında "Sargon'un Sekizinci Seferi" olarak bilinen sefer sırasında gelişen olaylar ve tableti kaleme alan **Asur'lu katip Nabu-şalim-şunu** tarafından aktarılan gözlemler, sefer sonunda Sargon tarafından *tanrıların babası Assur'a* sunulan bir mektupta etraflı olarak anlatılır. Asurlu katip sadece sefer sırasında yapılan savaşları, kalelerin muhasarasını ve ele geçirilen ülkeleri vermekle yetinmemiş, güzergah üzerindeki bir çok ülkenin coğrafi yapısı, bitki ve hayvan örtüsü, sulama ve tarımsal faaliyetleri, ülkelerde inşa edilen bazı kalelerin inşaa teknikleri ve mimari özelliklerini de vermiştir. Yazıttan anlaşıldığına göre Sargon, ordusunu topladıktan sonra askeri kampını hazırlamış ve Halah kentinden hareket etmiştir. Yukarı ve Aşağı Zap nehirlerini geçen Sargon, günümüzün Süleymaniye yöresi ile tanımlanabilecek Zamua ülkesine girer. Bu noktada **seferin amacı yörenin güçlü liderlerinden olan Mannea'nın ulusunu'dan geçmiş yılların intikamını almaktır:**

"...(Ulusunu) Asur kralının geçmiş yılların intikamını almak isteğinin (henüz) geçmediğini" bilmektedir.

FK5/10

000000000001090

DD5/10

Mannea Bölgesinde ilerleyen Asur ordusu ve Sargon, Ulusunu ve krallığın başkenti İzurtu'dan gelen yaşlılar tarafından karşılanır. Amaç Sargon'dan af dilemektir. Ağır vergiler ve haraçlar karşılığında eski düşman affedilir.

Asur ordusu Parsua ülkesine doğru ilerler. Yöredeki Namri, Sangibutu ve Bit-Adini valileri ve Medler, Sargon'un intikamından kurtulmak için kendisine ağır vergiler öderler. Urartu egemenliğini Kuzeybatı İrandan kaldırmak kararlığında olan **Sargon, Urartu hakimiyetinde olan Missi'ye hareket eder.** Çeşitli anlaşma ve vergiler karşılığında bu ülkeye de merhamet gösterilir.

Anlaşılmaktadır ki; **Sargon, Urartu ordusu ile karşı karşıya gelmeden önce Urartu yandaşı bütün beylikleri kendi tarafına çekmek veya Urartu'ya yardım edemez duruma getirmek istemektedir.**

Urartu'nun egemen olduğu Zikurtu seferinin bu aşamasındaki önemli hedefidir.

Sargon, Zikurtu'lu Metatti'yi Rusa ile karşılaşmadan önce bertaraf etmek gereğini duymuş ve "son zamanlarda kötü kararlar veren ve Ursa (Rusa) ile birlesen" Metatti'ye saldırmıştır. Ancak Metatti, ordusunu alarak yöreden uzaklaşmış ve belki de Urartu ordusu ile birleşmek üzere dağlara sığınmıştır.

Sekizinci seferin en önemli aşaması, Asur ordusunun Mannea'nın bir bölgesi olan Uışdiş'e ilerlemesi ile başlar. **Urartu ordusu ve yandaşları, olasılıkla Urmiye Gölünün güneydoğusunda konumlanan Uauş Dağı'nda Asur ordusunu beklemekte idiler.** İki ordu arasındaki "savaş çok vahşi ve korkunç oldu." Sargon'a göre; "...ova düşman kanları ile doldu, toprak düşman kanları ile sanki bir elbise gibi boyandı." Urartu kralı Rusa "...hayatını kurtarmak için savaş arabasını terk etti, bir kısrağa binip ordusunun başından kaçtı."

Yazıttaki bu aşağılamalara karşın Rusanın akibeti kesin olarak bilinmemektedir. Aynı yazıtta Rusa için;

000427F.KULAKOĞLU 11/28

..benim güçlü silahlarımın gürültüsünden ürktü ve krali kenti Tuşpa'yı terketti ve dağlara kaçtı" denilmektedir. Olasıdır ki; Uauş **Dağında Sargon, Rusa'nın başında olmadığı Urartu ordusunu ve yandaşlarını mağlup etmiştir.** Uauş galibiyetinden sonra Sargon ani bir kararla "yüzünü Urartu kışraklarına çevirir" ve batıya doğru ilerlemeye başlar. Kotur Çay vadisinde **Armarili ülkesine giren Sargon, bu yöredeki bir çok Urartu kalesini yağmalar ve ele geçirir.** Seferin ilerleyen bölümlerinde **Sargon'un "... yay, kalkan ve mızrak ile donatılmış ve savaşmak için eğitilmiş 1.000 cesur ve vahşi süvarisi"** ile yörenin tüm ülkeleri için kutsal olan **Musasir (Ardini) kentine saldırmak kararını aldığı** görülür. Ancak bu kararın alınmasında, Sargon'un sefere çıkmadan önce amaçladığı hedefi tam olarak gerçeğe dönüştiremediğinin izleri vardır. Asur kralının seferin kayıtlarına geçmiş kendi ifadesi bunu hatırlatmaktadır:

...kalbimdeki acıyla tüm savaş arabalarımı, çok sayıda atlarımı ve tüm ordugahımı Asur'a gönderdim..."

Sargon'un Urartu kralı ile birlikte hareket eden **Musasirli Urzana'dan intikam almak** isteğini kesindir. Bu nedenle Kirhi ülkesindeki Zaplı ve sarp dağları büyük güçlükler ile asan **Sargon görkemli bir merasim ile Musasir kentine girer. Musasir bütünüyle tahrip edilir,** Urzana'nın kızları, karısı ve 6.110 vatandaşı başka ülkelere sürgüne gönderilir. Daha sonraki bölümlerde sözünü edeceğimiz gibi kutsal Musasir tapınağı yağma edilir ve tapınak hazinesi Asurlu memurlar tarafından tek tek sayılarak ve tartılarak Asur ülkesine taşınır.

Korsabad kabartması üzerinde bu yağma olayı çok çarpıcı bir şekilde betimlenmiştir).

Musasir'den elde edilen ganimet, antik kaynaklarda yağma edilen en zengin ganimet olarak bilinir. Musasir'in ele geçilmesi seferin son aşaması idi ve bu noktadan sonra Sargon "...güvenliğinde yurduna döndü." Sargon'un seferi Urartu egemenliğinin Kudur-İnshushuna İran'dan tamamıyla atıldığını söylemek pek mümkün değildir. Ancak bu egemenlik önemli ölçüde Asur lehine el değiştirmiştir.

I. RUSA'NIN SONU ve YENİ KRAL II. ARGİŞTİ

000428F.KULAKOĞLU 11/28

Sekizinci seferin kayıtlarında geçen bir çok yer ve kentin konumlandırılması ile ilgili ileri sürülen farklı öneriler, Asur ordusunun Kalah'tan başlayarak sefer boyunca izlediği yol konusunda da değişik önerilerin yapılmasına neden olmuştur. Özellikle Uauş, Uişe, Amurili, Hubuşka ve Musur'in konumlandırılmasına bağlı olarak seferin, Urmiye Gölü'nün doğusunu ve Van Gölü'nün batısını da içine alan geniş topraklar içinde farklı güzergahlar izlediği önerilmiştir.

Bütün önerilerde ortak olan en önemli nokta Sargon'un Urartu Krallığının başkenti **Tuşpa'ya kadar gelmediği** ve bu kente saldırmadan seferini tamamladığıdır. Urartu kralı Rusa'nın akibeti de kesin olarak bilinmemektedir. Seferin kayıtlarında Rusanın mağlubiyet haberi üzerine hastalandığı bildirilirken, aynı yılın yıllıklarında **"Rusa'nın kendi demir kaması ile kendini kalbinden bir domuz gibi bıçakladı ve yaşamına son verdi"** denilmektedir.

Rusa'nın Sargon karşısında aldığı bu yenilgi veya Kimmerler karşısındaki başarısızlığı nedeni ile yaşamına son verdiği düşünülebilir.

Kesin olan durum şudur ki; M.Ö. 714 yılı I. Rusa'nın Urartu tahtındaki son yılıdır. Bu tarihte yeni bir kral **Rusa oğlu Argışti (II)**, Urartu tahtında hüküm sürmeye başlayacaktır.

EK5/10

000000000001093

DD5/10

URARTU KRALLARI**ASSUR KRALLARI**

000429F.KULAKOĞLU 11/28

Aramu

I. Sarduri (840- 830)

İşpuini (830-810)

FK5/10

Minua (810-785/80)

I. Argiştı (785/80-756)

II. Sarduri (756-730)

I. Rusa (730-714/3)

II. Argiştı (713-685?)

FK5/10

III. Sarduri

F.KULAKOĞLU000429AÜ00042911/28

III. Şalmaneser (858-824)

V. Samsi-Adad (823-811)

DD5/10

III. Adad-nerari (810-783)

IV. Şalmaneser (782-773)

III. Aşşur-đan (772-755)

V. Aşşur-nerari (754-745)

III. Tiglat-Pileser (744-727)

V. Şalmaneser (726-722)

II. Sargon (721-705)

Sanhêrib (704-681)

Esar-Haddôn (680-669)

III. Sargon (672-648)

III. Sargon (668-627)

DD5/10

Aşşur-etelli-ilani (626-624)

Sin-sarra-iskun (623-612)

II. Aşşur-uballit (611-609)

II. Arğışti: 713-685? (707+22 yıl:28 yıl saltanat)

000430F.KULAKOĞLU 11/28

Bu döneme ait yazılı belgeler bir hayli sınırlıdır. Asur kayıtlarında da bu kral ile ilgili fazla referans yoktur. II. Sargon'a ait olan bir yazıtta, yeni kralın Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarındaki kent devletlerini kendi yanına çekmek için uğraş verdiği ve bu eylemde de bazı başarılar elde ettiği belirtilmektedir. **Kummuhu kralı Mutallum ile II. Arğışti arasındaki ittifak** Asur metinlerine şöyle yansımıştır:

FK5/10

000000000001095

DD5/10

"...Kummuhu ülkesinin kralı, gününkar Hititli Mutallum... Urartu kralı Arğışti'nin gücüne güvenerek ve O'nunla birlik yaparak ... ödemesi gerekli yıllık vergiyi ve haraçları (ödemeyi) durdurdu."

Bu ittifakın Asur kralının Babil'de olduğu M.Ö. 709 yılında yapılmış olması gerekmektedir.

FK5/10

000000000001095

DD5/10

II. Argişti'yi saltanatı boyunca uğraştıran en önemli olaylar "*göçebe kavimlerle*" ilgilidir. Bu dönem ***göçebe kavimlerin*** Kafkas ötesindeki bölgelerden gelip Urartu toprakları içinden geçerek, Batıya Frigya üzerine gittiği dönemdir. Bu kavimler M.Ö. 685 yılında Gordion kentini yağma eden **Kimmerlerdir**. Argişti M.Ö. 707 yılında Kimmerlerle savaşmış ve aynen babası gibi o da Kimmerler karşısında yenilmekten kurtulmamıştır. Argişti'nin Kimmerler karşısında aldığı bu yenilgi, Argişti'nin Urartu tahtında 22 yıl daha saltanat sürmesine engel olamamıştır. Kralın bu başarısında Kimmerlerin bölge toprakları içinden geçerek batıya, Anadolu'nun içlerine yönelmeleri etkili olmuştur. Erzincan yakınlarında inşa edilen ve olasılıkla II. Argiştiye ait olan Altıntepe Kalesi Anadolu içlerinden bir gün geri döneceği düşünölen Kimmerlerden korunmak için yapılmış olabilir. Kimmer tehlikesinden kurtulan Argişti, krallığın farklı yörelerinde imar faaliyetlerine giriştir. Özellikle Van Gölü'nün kuzeyindeki Erciş yakınlarında bulunan bazı yazıtlar, kralın bu bölgede çeşitli bağ, bahçe ve su kanalları yaptırdığını göstermektedir. Aynı yazıtlar kralın adını taşıyan Argiştihinili adlı bir kentin de yine bu bölgede inşa edildiğini yazmaktadır. Olasılıkla **Erciş adı Argistinin** kurduğu bu kentten günümüze dek gelmiştir. II. Argişti döneminde inşa edilen bazı kalelerin dağılımları dikkate alındığında **Urartu sınırlarının özellikle doğuda bir hayli genişlediği** görölmektedir. Batı İran'da Ardebil'den Hazar Denizine giden yol yakınlarındaki Savalan Dağı'nın eteklerindeki Sarab'ta bulunan iki yazıt Urartu sınırlarının bu yörelere kadar geldiğinin kanıtıdır. Yazıtlardan biri aynen şöyledir:

"Tanrı Haldı'nin gücü ile Rusa oğlu Argişti söyler. Arhu ülkesine sefere çıktım. Uşulu, Buqu ülkelerini ele geçirdim. Muna nehrine kadar ilerledim, oradan geri döndüm. Gir. Gituha(ni). Tuışdu ülkelerini zaptettim. Rutum(ni) kentini aldım. Ele geçirdiğim ülkeleri haraca bağladım. Zorla ele geçirdiğim bu kaleleri ye-niden inşa ettim. Adını Argişti-irdu (Argişti'nin vassal kenti) koydum. Biaina'nın gücünü göstermek üzere, Haldı'nin gücü ile güçlü kral, evrenin kralı, kralar kralı Tuşpa kentinin kralı..."

Krala ait ender yazıtlardan biri üzerinde kral olmayın bir şahıs adına rastlanması ve yazıtın konusu ilgi çekicidir: *"Rusa oğlu Argisti bir oku, Gilurani ormanının önünden Batı'nın oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar 950 lokot (476 metre) fırladı."*

FK5/10

000000000001096

DD5/10

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000432F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) DD5/10
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-đan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-685?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa 685?-650/645?	Esar-Haddôn (680-669)
FK5/10	000000000001097
DD5/10	DD5/10
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
	Sin-sarra-iskun (623-612)
F.KULAKOĞLU000432AÜ00043211/28	II. Aşşur-uballit (611-609)

II. Argiști'yi saltanatı boyunca uğraştıran en önemli olaylar "göçebe kavimlerle" ilgilidir. Bu dönem **göçebe kavimlerin** Kafkas ötesindeki bozkırlardan gelip Urartu toprakları içinden geçerek, Batıya Frigya üzerine gittiği dönemdir. Bu kavimler M.Ö. 685 yılında Gordion kentini yağma eden **Kimmerlerdir**. Argiști M.Ö. 707 yılında Kimmerler ile savaşmış ve aynen babası gibi o da Kimmerler karşısında yenilmekten kurtulamamıştır. Argiști'nin Kimmerler karşısında aldığı bu yenilgi, Argiști'nin Urartu tahtında **22 yıl** daha saltanat sürmesine engel olamamıştır. Kralın bu başarısında Kimmerlerin bölge toprakları içinden geçerek batıya, Anadolu'nun içlerine yönlmeleri etkili olmuştur. Erzincan yakınlarında inşa edilen ve olasılıkla II. Argiștiye ait olan Altın-tepe Kalesi Anadolu içlerinden bir gün geri döneceği düşünülen Kimmerlerden korunmak için yapılmış olabilir. Kimmer tehlikesinden kurtulan Argiști, krallığın farklı yörelerinde imar faaliyetlerine girişir. Özellikle Van Gölü'nün kıyısındaki Erciş yakınlarında bulunan bazı yazıtlar, kralın bu bölgede çeşitli bağ, bahçe ve su kanalları yaptırdığını göstermektedir. Aynı yazıtlar kralın adını taşıyan Argiştihinili adlı bir kentin de yine bu bölgede inşa edildiğini yazmaktadır. Olasılıkla **Erciş adı Argistinin** kurduğu bu kentten günümüze dek gelmiştir. II. Argiști döneminde inşa edilen bazı kalelerin dağılımları dikkate alındığında **Urartu sınırlarının özellikle doğuda bir hayli genişlediği** görülmektedir. Batı İran'da Ardebil'den Hazar Denizine giden yol yakınlarındaki Savalan Dağı'nın eteklerindeki Sarab'ta bulunan iki yazıt Urartu sınırlarının bu yörelere kadar geldiğinin kanıtıdır. Yazıtlardan biri aynen şöyledir:

"Tanrı Haldî'nin gücü ile Rusa oğlu Argiști söyler. Arhu ülkesine sefere çıktım. Uşulu, Buqu ülkelerini ele geçirdim. Muna nehrine kadar ilerledim, oradan geri döndüm. Gir. Gitala(ni). Tuişdu ülkelerini zaptettim. Rutum(ni) kentini aldım. Ele geçirdiğim ülkeleri haraca bağladım. Zorla ele geçirdiğim bu kaleleri ye-niden inşa ettim, adını Argiști-irdu (Argiști'nin vassal kenti) koydum. Biaina'nın gücünü göstermek üzere, Haldî'nin gücü ile güçlü kral, evrenin kralı, Urartu'nun kralı, Argiști'nin kralı..."

Krala ait ender yazıtlardan biri üzerinde kralı olmayan bir şahıs adına rastlanması ve yazıtın konusu ilgi çekicidir: "Rusa oğlu Argisti bir oku, Gilurani ormanının öpünüden Batı'nun oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar 950 lokot (476 metre) fırladı."

Urartu topraklarında gelişen olayları bir nebze de olsa, krallığın farklı bölgelerinde yürütülen yapım faaliyetlerini dikkate alarak anlamak mümkündür. **II. Rusa kendisinden önce veya sonra bir kralın başaramadığı sayıda kale inşa etmiştir.**

Bu kalelerin bir kısmına da kendi adını vermiş ve çok kararlı olmuştur. Rusa'nın inşa ettiğini epigrafik delillerle bildiğimiz kaleler şunlardır:

Gökçe Göl yakınındaki **Karmir-Blur** (Teişebani),
Kuzeybatı İran'da Akçay kenarındaki **Bastam** (Rusa-i Uru-Tur),
Van-**Toprakkale** (Qilbani Dağı önündeki Rusahinili),
Adilcevaz **Kef Kalesi ve Ayanis Kalesi** (Eiduru Dağı önündeki Rusahinili).

Yukarıda söz edilen kalelerin dağılımı incelendiğinde en az üç tanesinin başkent Tuşpa'nın yakın çevresinde ve başkent'in savunma sistemini güçlendirmek için yaptırıldığı görülür. Bu durum, kralın başkent Tuşpa'nın savunmasına verdiği önemi ve muhtemel bir tehlikenin varlığını ortaya koyar. Bastam ve Karmir-Blur Kaleleri ise Urartu Krallığının en önemli iki eyalet merkezi içinde ve "atlı kavimler" tehlikesinin olası geliş yönü üzerinde yer almaktadır.

FK5/10

000000000001099

DD5/10

Şimdilik sayıları beşi bulan ve hepsi çok görkemli, iyi planlanmış bu büyük kalelerin inşası için önemli miktarda mali bir gücün var olması kaçınılmazdır. Gerek mimaride ve gerekse sanatın diğer dallarında gözünen ve tarafımızca "yeniden doğuş" olarak adlandırılan bu kalkınma hamlesi için devlet kasasının dolu olması gereklidir. II. Rusa'nın babasının uzun yıllar saltanat sürmüş olmasına karşın çok zengin bir hazine devrettiğini, saltanatı sırasındaki başarısızlıklar dikkate alınarak düşünmek zordur. Bu durumda II. Rusa tüm saltanatı boyunca devam eden bu ekonomik ve siyasal gücü nereden elde etmiştir ve O'nu diğer krallardan farklı kılan nedir?..

Bu konuda hiçbir yazılı belge yok. **Ancak bürokrasiye yapılan değişiklikler, eyaletlerde gerçekleştirilmiş yeni bir vergilendirme ve vergi toplama yöntemi ve Rusa'nın göçebe kavimlere karşı uyguladığı akılcı politikalar bu başarının sırları olmalıdır.**

Göçebe kavimler ile Rusa arasında bir ittifakın var olabileceğini gösteren bazı yazılı belgeler vardır. Bunlardan en önemlisi Toprakkale'de bulunan ve üzerinde "... İşgigulu kralının oğlu Sagan-dumu-tar'ın Argiştî'nin oğlu Rusa'nın kentinden Mana ülkesine gittiği yıl..." yazılıdır.

Bu kayıtlar bize göçebe kavimler ile Rusa arasında gelişen bazı ittifakların var olduğu göstermektedir. Asur kralı Esarhaddon'un Şupria Bölgesi'nde muhtemel bir Urartu-Kimmer ortak saldırısından korkması da bu işbirliği için bir ipucu niteliğindedir. II. Rusa göçebe kavimler ile zaman zaman işbirliği içinde olsa da bu büyük tehditin altında yaşamış olmalıdır. Çağdaş Asur krallarının Kimmer ve İskitlere karşı verdiği savaşlar, aynı tehlikenin Urartu için de geçerli olabileceğinin kanıtıdır.

II. Rusa döneminde Asur ve Urartu arasında gerçekleşen kili diplomatik görüşmeler, bu ortak düşmanın korkusundan kaynaklanmıştır. Göçebe kavimlerin yanında İran içlerinde gücünün zirvesine çıkmış olan Medler'in tehditleri de bu yakınlaşmanın bir diğer nedenidir. Olasılıkla M.Ö. 654 yılında II. Rusa diplomatik bir heyeti Asurbanipal'ın sarayına yollamıştır:

"O zaman Urartu kralı Rusa tanrılarımın gücünü duydu ve benim karşı koyulamaz haşmetiminden korktu. Asillerini beni selamlamaları ve Arbela'da (barış yapmak için) gönderdi."

Benzer bir heyet **II. Rusa'dan sonra başa geçen III. Sarduri döneminde de Asur'a gönderilmiş** ve Asur ile iyi ilişkiler tesis etmenin yolları aranmıştır. Fakat bu gayretler sadece Urartu'nun değil aynı zamanda Asur krallarının da çevrelerindeki ölümcül tehlikenin boyutlarını sergilemektedir. II. Rusa'nın askeri ve idari yönden alışılmamış reformlar gerçekleştirmek istemesinin temel nedeni etraftan saran bu tehlikeden kurtulabilmek olmalıdır.

FK5/10

000000000001100

DD5/10

AYANIS KALESİ ve II. RUSA'NIN SALTANAT TARİHLERİ

0004365 F.KULAKOĞLU 11/28
II.Rusa'nın saltanatının başladığı tarih gibi saltanatının sona erdiği tarih de kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Rusa ile ilgili bu bilinmezlikler kendinden sonra gelen veya geldiği bazı bilim adamları tarafından önerilen son dört kral için de aynıdır. Konu ile ilgili yazılı kaynakların yokluğunda başvurulabilecek arkeolojik veriler de yeterli bilgi vermeyen uzaktır. M.Ö. 645 yılı Rusaların tahtı bırakmak durumunda kaldığına genel olarak inanılan tarihtir. Ancak bu tarihin özellikle Bastam Kalesi'nde ortaya çıkan bazı arkeolojik veriler ışığında daha erkene, olasılıkla da M.Ö. 650 yıllarına kadar geriye çekilmesi eğilimi de vardır. Eğer durum böyle ise II. Rusa, Bastam Kalesi henüz yirmi yaşında iken tahttan ayrılmak durumunda kalmıştır. Son yıllarda Ayanis Kalesi'nden elde edilen dendrokronolojik sonuçlar bu konuda kesin sayılabilecek bazı sonuçlar vermiştir.

Ayanis'ten elde edilen veriler, kalenin inşası için gerekli ağaç kesiminin M.Ö. 655 yılında başladığını, yoğun ağaç kesiminin 653 ve 652 yıllarında sürdüğünü ve kalenin **M.Ö.651 yılında tamamlandığını** göstermiştir. Bu durumda II. Rusa'ya ait olan en geç tarihli kale Ayanis olmalıdır. Kalede yapılan kazılar en az iki yapım evresinin var olduğunu, yangın ile tahrip olan kalenin bu yangından sonra onarılarak tekrar belli bir süre kullanıldığını göstermiştir. İkinci kullanım evresinin ne kadar sürdüğü kesin olmamakla beraber en az 4 veya 5 yıl sürmüş olabileceği düşünülmektedir. **Bu durumda Ayanis Kalesi M.Ö.645 yıllarına kadar varlığını korumuş olabilir.** Bu yıllarda nedeni belli olmayan büyük bir yangın ile kale tamamen tahrip olmuş ve belki de bir daha Urartular tarafından yerleşilmemiştir. Ayanis Kalesi'nin, II. Rusa'nın 34. saltanat yılında tamamlandığı kabul edilirse ve kalenin en az 5 yıl kullanıldığı varsayılırsa, Urartu kralının tahttan inşi veya saltanatının sona erışı için önerilen **M.Ö. 645 yılı** pek de hatalı olmamalıdır. Ayanis Kalesi'nde ortaya çıkartılan tapınak yazıtı Rusa'nın askeri eylemleri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu yazıtın yayınlanması bir çok konuyu aydınlatmaktadır.

II. Rusa'dan sonra Urartu Krallığının başına kimlerin ne kadar süre ile geçtiği konusu uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Öyle görülmektedir ki; eldeki arkeolojik ve epigrafik verilerin böyle kalması durumunda daha da tartışılacaktır. **Asur yazılı kaynaklarında bir Urartu kralı hakkındaki son referans III. Sarduri'ye aittir.** Asur kralı Asurbanipal'e ait olan bir yazıtta:

FK5/10 000000000001102 DD5/10
"Babama kral babası tarafından kardeşlik mesajları yollayan Urartu kralı İstar-duri (Sarduri) o zaman tanrıların bana bahsettiği yüce gücü duydu... bana haberciler gönderdi... bana haber yolladı (ve) dedi ki: Efendimi, kralımı kutlarım..."

Kuzey eyaletlerindeki Arin-Berd'te bulunan bazı eserler üzerinde **Erimena oğlu Rusa'nın kendisini "güçlü kral büyük kral Tuşpa kentinin hakimi" olarak tanımladığına tanık olunmaktadır.** Bu durumda **II. Rusa'dan sonra krali bir unvana sahip ikinci kişinin de III. Rusa olabileceğini önermek mümkündür.**

Ancak III. Rusa'nın babası olarak gösterilen Erimena'nın krali bir unvanının bulunmaması, kendisinin hiç bir zaman Urartu tahtına geçmediğinin kanıtı olarak benimsenmiştir. Bu durumda **III. Rusa'nın, Urartu sınırları içinde gelişen çalkantı ve kavgalar sırasında tahtı zorla ele geçirdiği veya bir başka bölgede krallığını ilan ettiği düşünülebilir.**

III. Rusa'nın Urartu'nun son kralı olduğuna inanılmasına karşın, Karmir-Blur'da bulunan iki mühür baskısı üzerinde "Rusa oğlu Rusa" adına da rastlanmaktadır. Bu sonuncu Kusanın bu bölgede hüküm süren bir prens olması mümkündür.

Ancak yine de **IV. Rusa olarak adlandırılan bir başka Urartu kralını da göz ardı etmek mümkün değildir.**

FK5/10

000000000001102

DD5/10

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu	000438F.KULAKOĞLU 11/28
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810) FK5/10	V. Samsi-Adad (823-811) DD5/10
Minua (810-785/80)	000000000001103
I. Argiştı (785/80-756)	III. Adad-nerari (810-783)
	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-ıan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-685?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa (685?-650/645?)	Esar-Haddôn (680-669)
Erımena	
III. Rusa FK5/10	000000000001103
	Assur-banipal (668-627) DD5/10
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
IV. Sarduri	Sîn-şarra-işkun (623-612)
	F.KULAKOĞLU000438AÜ00043811/28
	II.Aşşur-uballit (611-609)

VE SON

M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında **İran'da Medler** yöresini tek egemen güçtür. bölgede yaşayan İskitleri de içlerine alarak Asur kralları için gerçek bir tehlike olmuşlardır. Med, İskit ve Babil güçlerinden oluşan ortak bir ordu **M.Ö. 612 yılında Ninive kentine saldırmış** ve ele geçirmiştir. Bu yıldan sadece bir kaç yıl sonra Yakındoğu'nun süper gücü olan **Asur Krallığı** bir daha geri gelmemek üzere **ortadan kalkmıştır**. Urartu Krallığının bu ortak güçten etkilendiği konusunda yazılı kaynaklara yansıyan bir veri yoktur. Ancak bu krallığın da son yıllarını yaşadığı bellidir.

FK5/10

000000000001104

DD5/10

Urartu'nun yıkılışı ile ilgili bazı öneriler vardır. Bunlardan ilki, Krallığın **M.Ö. 609 tarihinden sonra Medlerin egemenliğine geçmiş olabileceği**dir. Van Gölü çevresinde yapılan kazılarda, Medlerin bu bölgelerde yerleşmiş olduklarına ait hiç bir yazılı ve arkeolojik belgenin ele geçmemiş oluşu bu öneriyi **şüphe** ile değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir.

Çavuştepe ve Karmir-Blur kazılarında İskit silah ve eserlerinin bulunması Urartu Krallığının bu kavim tarafından yıkıldığı önerisinin yapılmasını sağlamıştır. Yakındoğu'nun en güçlü siyasi ve askeri örgütü olan Asur'un ortadan kalkmasından sonra bölgenin tarihi olayları büyük oranda İskit ve Medler tarafından yönlendirilmiştir. Yazılı kaynaklarda Urartu Krallığından son söz edililerden biriyine bu kavimler ile ilgilidir. M.Ö. 609'a tarihlenen Babil kroniklerinde İskit'lerin "Urartu topraklarına kadar" ilerlediği belirtilmiştir. **Aynı kaynaklar M.Ö. 608-607 yıllarında Yukarı Dicle vadisindeki Urartu topraklarının da ele geçirildiğini yazar.** Bu bilgiler Urartu Krallığının en azından bu tarihe kadar varlığını sürdürdüğünü kanıtlamaktadır.

Urartu ile ilgili en son bilgiler Eski Ahit'te geçer. Yeremya (Jeremiah), kral Zedekiah'ın dördüncü yılında, **M.Ö. 594, Urartu, Mannea, İskit ve Medlerin, Babil üzerine saldırmasını ister.** Urartu adı bu tarihten sonra Yakındoğu yazılı kaynaklarında bir daha görülmemek üzere ortadan kalkacaktır.

Yakındoğu tarihinde üstlendiği önemli rolü tamamlayan **Urartu Krallığına son darbe, artık bölgede tek askeri güç durumuna gelmiş olan, Medler tarafından vurulmuş olabilir.** Med kralı Kyaksares ile Lidya kralı Alyattes arasında Kızılırmak yakınında yapılan ve Herodot tarafından da anlatılan savaşa giden Med ordularının, **yolları üzerindeki Urartu Krallığını M.Ö. 590 yılında ortadan kaldırmış olabilecekleri mümkündür.** Ancak eğer kazıları

yürütülen Ayanis Kalesi'ndeki yangın Medlerin saldırısının sonunda gerçekleşmiş ise ortada aydınlatılması gerekli sorular vardır. Neden Ayanis Kalesi içinde hiç bir iskelete rastlanılmamıştır ve neden kale yağma edilmemiştir? Kalenin muhasarası sırasında, karşı koymasızın düşmana teslim edildiğine inanmak doğru mudur? Kalede ele geçen çok sayıda değerli silah ve eşyalar neden düşman tarafından yağmalanmamıştır? Ve bunlardan en önemlisi Bastam'ya Ayanis Kalesi'nde neden II. Rusa döneminde sonraki tarihlenen arkeolojik buluntular yoktur? Bu bilinmeyenlerin yanıtları Urartu Krallığı'nın sona erişini de aydınlatacaktır. Bilinmeyenlerin yanıtları ise gelecek yıllarda yapılacak arkeolojik kazılarda saklıdır.

FK5/10

000000000001104

DD5/10

URARTU KRALLARI	ASSUR KRALLARI
Aramu FK5/10	000000000001105 DD5/10
I. Sarduri (840- 830)	III. Şalmaneser (858-824)
İşpuini (830-810)	V. Şamsi-Adad (822-811)
Minua (810-785/80)	III. Adad-nerari (810-783)
I. Argiştı (785/80-756)	IV. Şalmaneser (782-773)
	III. Aşşur-dan (772-755)
	V. Aşşur-nerari (754-745)
II. Sarduri (756-730)	III. Tiglat-Pileser (744-727)
	V. Şalmaneser (726-722)
I. Rusa (730-714/3)	II. Sargon (721-705)
II. Argiştı (713-?)	
	Sanhêrib (704-681)
II. Rusa	Esar-Haddôn (680-669)
Erimena	
III. Rusa	Assurbanipal (668-627)
III. Sarduri	Aşşur-etelli-ilani (626-624)
IV. Sarduri FK5/10	Sîn-sarra-işkun (623-612)
	000000000001105 DD5/10
	II. Aşşur-uballit (611-609)